

Jann Rindsem

Kristendommen befester sin stilling.

Kristendommen og den hedenske sedvane

Masteroppgave i historie

Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl

Mai 2024

Jann Rindsem

Kristendommen befester sin stilling.

Kristendommen og den hedenske sedvane

Masteroppgave i historie
Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl
Mai 2024

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Innholdsfortegnelse

1 Innledning	6
1.1 Emnet	6
1.2 Historiografi	7
1.3 Avgrensning og problemstillinger	10
1.3.1 Ulikheter mellom kristenrettene	10
1.3.2 Blot	11
1.3.3 Trolldom og spådom.....	11
1.3.4 Utbyrd.....	12
1.4 Teori og metode.....	12
1.5 Kilder	13
1.5.1 Frostastingslovens kristenrett	14
1.5.2 Gulatingslovens eldre kristenrett	15
1.5.3 Borgartingslovens eldre kristenrett.....	16
1.5.4 Eidsivatingslovens eldre kristenrett.....	17
2. Barneutbæring.....	17
2.1 Historisk bakgrunn	19
2.2 Borgartingsloven	20
2.2.1 Hvem skulle fødes opp	20
2.2.2 Gravlegging av døpte og udøpte barn.....	21
2.2.3 Straffen for å drepe barn.	22
2.2.4 Oppsummering	23
2.3 Eidsivatingsløven.....	24
2.3.1 Hvem skulle fødes opp	24
2.3.2 Gravlegging av døpte og udøpte barn.....	25
2.3.3 Straffen for å drepe barnet.	25
2.3.4 Oppsummering	26

2.4 Frostatingsloven	27
2.4.1 Hvem skulle fødes opp	27
2.4.2 Gravlegging av dømte og udømte barn.....	28
2.4.3 Straffen for å drepe barnet	29
2.4.4 Oppsummering	30
2.5 Gulatingsloven.....	31
2.5.1 Hvem skulle fødes opp	31
2.5.2 Gravlegging av dømte og udømte barn.....	32
2.5.3 Straffen for å drepe barnet.	33
2.5.4 Oppsummering	34
2.6 Sammendrag.....	34
3. Blotet.....	37
3.1 Historisk bakgrunn	39
3.2 Borgartingsloven og blot	43
3.2.1 Straffen for blot.	43
3.2.2 Oppsummering	44
3.3 Eidsivatingsloven og blot.....	45
3.3.1 Straffen for blot	45
3.3.2 Oppsummering	47
3.4 Frostatingsloven og blot	48
3.4.1 Straffen for blot	48
3.4.2 Oppsummering	49
3.5 Gulatingsloven og blot	49
3.5.1 Straffen for å blote	50
3.5.2 Oppsummering	51
4. Trolldom og spådom	53
4.1 Historisk bakgrunn.....	54
4.2 Trolldom og spådom i Borgartingsloven	55
4.2.1 Straff for trolldom og spådom	55
4.2.2 Oppsummering	57
4.3 Trolldom og spådom i Eidsivatingsloven.....	58
4.3.1 Straff for trolldom og spådom	58
4.3.2 Oppsummering	60
4.4 Trolldom og spådom i Gulatingsloven	61
4.4.1 Straff for trolldom og spådom	61
4.4.2 Oppsummering	63

4.5 Trolldom og spådom i Frostatingsloven	64
4.5.1 Straff for trolldom og spådom	65
4.5.2 Oppsummering	66
4.6 Sammendrag.....	67
5.0 Konklusjon	68

Forkortelser:

Frt.kr Frostatingslovens kristenrett

Gtl.kr. Gulatingslovens kristenrett

Btl.kr. Borgartingslovens kristenrett

Etl.kr. Eidsivatingsløvens kriterrett

NKH Norges kulturhistorie

Forord

Historie, og da særlig middelalderhistorie er noe som har fanget min interesse siden jeg begynte å lese om norske konger og kristningen av Norge på 1990-tallet. Etter videregående skole gikk ferden til NTNU og Dragvoll. Jeg hadde nok ikke sett for meg å starte på et hovedfag i historie da jeg sprang med ballen foran beina som barn/ungdom, men historien formes av tilfeldigheter.

Min meget dyktige veileder Tore Iversen ga meg inspirasjon til å skrive om kristningsprosessen i Norge, og det var med stor entusiasme jeg startet opp studiet. Som med mange hovedfagsstudenter tok jobben meg, og hovedfaget ble liggende på min PC tross flere anmodninger fra Iversen om at jeg skulle slutføre.

En sommerdag i 2022 fant jeg plutselig mitt gamle hovedfag på en gammel PC fra 90-tallet. Jeg tok kontakt med NTNU og forhørte meg om mulighetene for å ta opp dette. Etter mye fram og tilbake kom jeg inn på masterstudiet, og fikk tildelt en veileder som i ettertid viste seg å være et svært heldig valg. Randi Bjørshol Wærdahl har vært helt fantastisk i disse to årene. Uten henne hadde dette aldri blitt en realitet. Jeg har tatt studiet fra Drammen, samtidig som jeg har jobbet som lærer. Veldig gode og grundige tilbakemeldinger har hjulpet med mye på veien.

Jeg må også berømme de ulike studieveilederne, og de som har hatt ansvaret for de ulike fagemnene. Uten tilrettelegging hadde dette aldri latt seg gjøre.

Tusen takk.

Når jeg nå sitter den 8.mai 2024 og skriver dette er det bare innleveringen som gjenstår.

Jann Rindsem

Drammen 08.05.24

1 Innledning

1.1 Emnet

Ved inngangen til 1000-tallet kan det hevdes at kristendommen hadde befestet sin posisjon i forhold til den gamle germanistiske folkereligionen.¹ For nordmennene var en kristendomsinntredelse på 900-tallet noe som brøt med den tidligere sedvanen der man tilba naturguder. Som med den tidligste ”romerske” kristendom var det med den tidligste norske kristendommen. “Pagan magic had to be countered by Christian, as Columba demonstrated in his contest with the Pictish magician Briochan, and when the Christian God seemed to fail, men established on the same footing as the cults that it sought to displace.....

I kristenrettene er det distinkte bestemmelser rettet mot bloting, trolldom og utbyrd. Dette ønsker jeg å gå nærmere inn på i denne oppgaven. Når det gjelder utbyrd vil jeg i stor grad se på hvordan kristenrettene omtaler barn, og deres stilling i samfunnet. Et dogme innenfor den nye læren var vernet om menneskelivet. Tidligere hadde det vært “akseptert” at barn kunne settes ut dersom forholdene tilsa det. Dette ble sett på som svært alvorlig fra kirkens side.

Hvordan kristenrettene omtaler barnas stilling fra fødselen er noe som vil gi indikasjoner på hvordan samfunnets lovgivere så på den hedenske sedvanen rundt barneutbæring.

Med religionsskiftet ble hedendommen omtalt som gammel skikk (forn sidr). Dette indikerer at det var handlingene som stod i fokus.² De kristne dogmene var knyttet opp til en monoteistisk lære der flerguderi var å betrakte som vranglære.³ Det er opplagt at det var sterk motstand mot å bryte med denne tradisjonen. Der man tidligere tilbad ulike naturguder var det nå en gud man skulle forholde seg til. Ulike aspekter rundt blot som et hedensk kultfenomen er noe som lovmakerne var opptatt av og som har fått en del plass i lovene. Jeg vil undersøke hva som ble ansett som forbud, og hvilken straff eventuelle lovbrudd kunne medføre.

Å tro på det kristne budskapet impliserte også at man skulle forholde seg til religionen gjennom å ta avstand fra andre overnaturlige forhold som trolldom og spådom. De som utformet lovene, ønsket et skifte fra hedenskap til kristendom.

Et aspekt som også må hensyntas er at det bare er noen få personer som var skribenter av kristenrettene. Disse, som vanligvis var geistlige, eller tilhørte det høyere sjiktet av

¹ Else Mundal skriver at kristendommen hadde befestet sin stilling i det norske samfunnet mot slutten av vikingtiden (Handbok i Norrøn filologi : 269).

² Steinsland 2005: 268.

³ Sigurdsen 2003: 83.

befolkningen, hadde som oftest fått kjennskap til den nye læren gjennom sine ferder utenlands. Da dette var et klassesamfunn er det nærliggende å tenke seg at de standpunkter som “eliten” besatte gjennomsyret hele samfunnet. Følger man dette resonnementet har de geistlige vært de toneangivende i arbeidet med kristenrettene.⁴ Sigurdsson berører også dette når han hevder at det ikke var noen tvil om at kristningen i Norden var ovenfra og ned.⁵ Hvordan man forholdt seg til de nye påbudene i praksis kan man bare i noen grad få indikasjoner på gjennom lovene som er normative.

1.2 Historiografi

Det er skrevet en del om forholdene knyttet til overgangen fra hedenskap til kristendom. Når vi snakker om samfunnets forhold til barn, er ofte økonomi og funksjonalitet forhold som berøres. Carol Clover har blant annet skrevet en del om barns stilling i samfunnet. Clover fant for den før-kristne perioden at det var vanlig både for fattige og rike å drepe sine barn for å få ned barnetallet, men at det etter kristendommens innførsel var bare fattige som fortsatte med denne praksisen.⁶

De samme slutninger treffer Juha Pentikainen i sine undersøkelser. Sosiale, religiøse, biologiske og økonomiske faktorer berøres som viktige. Pentikainen peker på knapphet på mat som den mest trolige årsaken til at barn ble satt ut i den før kristne tiden.

“Food shortage and famine are the most usual economic reasons” (Ahlback: 73).

Pentikainen setter dette i sammenheng med fysiske misdannelser på barnet når han skal forklare årsaken til at foreldre satte ut sine barn. Misdannelser kunne i noen grad brukes for å unnskyldte et drap.⁷ En annen som har jobbet mye med tematikken rundt barns stilling i det førkristne samfunnet er den amerikanske forskeren John Boswell. Han har i sitt systematiske arbeid kommet med den konklusjon at det i enkelte førkristne samfunn eksisterte en form for aksept for drap av barn.

⁴ Hagland og Sandnes 1994: 13.

⁵ Sigurdsson 2003: 32.

⁶ Denne problemstillingen blir også tatt opp i Soga om Gunnlaug Ormstunge. I sentrum for begivenhetene står spørsmålet om familien trenger å sette ut Gunnlaug. Kona Jofridr mener at de som er så rike må oppfostre barnet.

⁷ Pentikainen skiller mellom det før kristne samfunnet, der sagalitteraturen beskriver fattigdom som en årsak til at man kunne sette ut barn. Med kristenrettene er det mer misdannelser som kunne være godtatte årsaken til utbyrden (Pentikainen: 77-80).

”The law of the Frisians. Promulgated under Charlemagne in the ninth century (but reflecting customs) specially exempted mothers who killed their newborn children from the normal fines for murder” (Boswell 1987: 211). Det er i det hele tatt mange indisier på at utsettelse av barn var utbredt blant de germanske stammene. Regino fra Prum forfattet en av de første kanoniske dekretsamlingen som ble utgitt i 906 e.kr. beskriver ulike straffer for å drepe et barn. Det sies også i denne lovsamlingen hva som skulle skje med barn som ble satt utenfor kirkedøren. Om det var fattigdom som var drivkraften bak en slik handling kunne kvinnen bli fritatt for mord på sitt barn. Tanken var at kirken skulle oppfø det forlatte barnet.⁸

I Norge har Grove skrevet en del om temaet, og har i stor grad knyttet dette opp mot dåpen som et kriterium for at barnet kunne bli betraktet som et fullverdig menneske. Her kommer hun også inn på argumenter rundt aksept for å sette ut barn i før-kristen tid.⁹ I tillegg har Else Mundal sett på praksis knyttet til utbyrd. Hun har også berørt aspektet som knyttes mot økonomi og hierarki. Når bonden er nevnt spesifikt i forbindelse med utbyrden kan det virke som han har hatt en betydelig posisjon med tanke på hvem som skulle settes ut for å dø. Det kan tenkes at denne uformelle bestemmelsesretten må sees i sammenheng med det Mundal så tydelig har poengtert i sin artikkel om barneutbæring våren 1985.¹⁰ Poenget her var at husbonden med sin patriarkalske stilling måtte ta hovedansvaret på gården med tanke på hvem man hadde ressurser til å oppfostre.

Blotet som hedensk kultus har flere forskere skrevet om, men ingen har så langt jeg kan se sett spesifikt på de ulike lovparagrafene. Mye er forsket på de litterære kildene, der problematikken har vært hva som ble ofret, og hvorfor. Steinsland har blant annet berørt dette, og konkludert med at menneskeofring ikke ser ut til å ha vært en del av det vanlige offentlige blotet.¹¹ I hennes avhandling omtales også den svenske forskeren Anders Hultgård som har foretatt en kildekritisk analyse av Adam av Bremens tekst som omtaler menneskeofring. Heller ikke han setter særlig lit til at mennesker ble ofret.¹² Arkeologen Olav Olsen har også skrevet en del om blot, men retter i stor grad sin oppmerksomhet rundt hvor blotet fant sted. Her er vi inne på verdien som blotet kunne ha i den førkristne perioden. I den forbindelse blir

⁸ Boswell 1987: 222-223.

⁹ Grove 1993: 61.

Dette vil i tillegg berøres mer i kapitlet som omhandler utbyrd.

¹⁰ Mundal 1987, Norskraft.

¹¹ Steinsland 2005: 300.

¹² Steinsland 2005: 298.

et interessant aspekt brakt på banen av Anne Holtsmark som hevder at blotet hadde en symbolsk og næringsmessig verdi, fordi det inneholdt mye næring. Folk både drakk blodet og smurte det over kultobjektene. Således var også kultobjektene delaktige i blotet.¹³ Objekter som kunne ha århundrelange tradisjoner ble derfor i stor grad sidestilt med et slags offer som guden skulle få.

Trolldom og spådom som er det tredje hedenske fenomenet jeg vil berøre i denne oppgaven, er det skrevet noe om, men ikke så mye knyttet opp mot kristenrettene. Gunhild Kværnes har riktignok sammenlignet hva som står i Gtl.kr. og det islandske lovverket Grågås kristenretten, men har i liten grad sammenlignet med de øvrige kristenretter.¹⁴ I de norske kristenrettene er det flytende overganger mellom blotet og det som gikk under spådom og trolldom. For begge vedkommende er det tale om en kult, hvis mål er å påvirke gudene gjennom en menneskelig handling. Kværness har i sin avhandling gitt en definisjon av trolldom. "Trolldom kan definerast som påverking av naturens gang ved hjelp av spesielle overnaturlige evner eller hjelpemiddel" (Kværness: 143).¹⁵ Steinsland har også forsket en del på hvordan samfunnet så på trolldom, men har i stor grad konsentrert sin forskning rundt de litterære kildene.¹⁶ En annen som har forsket på trolldom og magi er Hans Eyvind Næss som har tatt for seg trolldomsprosessene i Norge. Han har imidlertid konsentrert sitt arbeid rundt trolldom og magi som fenomener, og hvordan disse ble praktisert i Norge (hovedsakelig på 1500-tallet). Kristenrettene er ikke berørt i denne avhandlingen. Marianne Pahle har i en nyere masteroppgave knyttet galder opp mot bruk i medisinsk øyemed, og har sett noe på trolldom i de eldste kristenrettene. Oppgaven bruker ikke «Gullfjør» som kilde og har i det hele tatt lite henvisninger til lovparagrafene. Det er i større grad andre kilder som brukes.¹⁷ Det vil derfor være av stor interesse i denne oppgaven å gå nærmere inn på hva de fire norske kristenrettene sier om trolldom.

¹³ Olsen 1966: 61.

¹⁴ Kværness 1996: 13.

¹⁵ Kværness 1996: 143.

¹⁶ Steinsland 2005: 306-325.

¹⁷ Pahle 2008: 8 og 12.

1.3 Avgrensning og problemstillinger

Tidsmessig vil jeg i denne avhandlingen utforske brytningstiden mellom hedenskapet og kristendommen. For Norge vil det omfatte perioden fra de norske vikingene plyndret klostre på de britiske øyer ca.800.e.kr. til den norske kirkeprovinsen ble opprettet i 1152/53.

Denne oppgaven spenner over et sammensatt emne. Min hensikt blir å foreta en empirisk undersøkelse av bloting, trolldom og utbyrd der kristenrettene (deler av landskapslovene) vil ligge til grunn. I Ftl.kr. vil jeg i tillegg til bolk II og III (kristendomsbolkene) trekke inn bolk V som sier en del om trolldom. I kristenrettene er det flere ganger referert til disse hedenske sedvanene, og jeg vil undersøke om det finnes trekk som sier noe om hvordan samfunnets lovmakere forholdt seg til disse ved inngangen til kristen tid. Det vil være av avgjørende interesse å utforske hver lov som berører disse elementene på en systematisk måte for derigjennom å trekke konklusjoner om hvordan de enkeltvis stilte seg til disse fenomenene. Her vil jeg komme inn på straffen for ulike handlinger, samt hva som var akseptert praksis. De litterære kildene vil i liten grad brukes i denne oppgaven, selv om de vil bli nevnt i enkelte sammenhenger.¹⁸

1.3.1 Ulikheter mellom kristenrettene

Det vil også være interessant å finne ut om det kan påvises ulikheter mellom kristenrettene når det gjelder synet på utbyrd, bloting og trolldom. Særlig vil Ftl.kr. være aktuell når man tar i betraktning at store deler av denne kirkeretten sannsynligvis var forfattet av erkebiskop Øystein.¹⁹ Det eksisterer trolig en tidsforskjell mellom erkebiskopens lovhåndskrift og de tre andre kristenrettene. Denne tidsforskjellen kommer tydelig til uttrykk i F II 20, der loven sier at alle folk som har eiendom inntil tre merker, skal betale en penning i Romaskatt til Paven hver måned.²⁰ Dette var visstnok en lov som kom til med opprettelsen av erkesetet i Nidaros 1152. De andre kristenrettene har ingen slik lovforordning så langt jeg kan se. Dette kan ses i sammenheng med at de trolig ble forfattet på et tidligere tidspunkt enn "Gullfjør" (den yngre). Det er derfor interessant å se om det finnes typiske trekk i "Gullfjør", som representerer en endring. Kan det tenkes at befolkningens holdninger til det "hedenske" skiftet karakter fra de

¹⁸ Kildene kan i noen grad være med å gi en større helhetlig forståelse til det som står i lovene. Se fotnote 33 som forteller noe om validiteten til de litterære kildene.

¹⁹ Hagland og Sandnes 1994: 10.

²⁰ Penning var en myntenhet som ble brukt i middelalderen. Det representerte 1/10 ertog eller 1/30 øyre.

eldste lovene og frem til Ftl.kr. For å finne svar på dette spørsmålet er det vesentlig å gjøre seg opp en mening om hvordan samfunnet var innrettet og forberedt på de nye forordningene.

1.3.2 Blot

Det er særlig det å blote til norrøne guder som har blitt kjennetegnende for religionsutøvelsen i den førkristne perioden. Substantivet «blot» er beslektet med verbet «blota», som betyr ofre. Man skulle styrke guder og makter med offer. De årlige blotsfestene var viktige rituelle begivenheter i opprettholdelsen av høvdingmakten i Norden.²¹ Det man kan spørre seg om er imidlertid om blotingen virkelig ble avskaffet med nedskrivningen av kristenrettene, og hvordan blot omtales i kristenrettene i henhold til straff og type blot. Å se spesifikt på kristenrettene vil være av stor betydning for å finne ut hvordan lovgiverne så på denne praksisen ved nedskrivningstidspunktet. Det er også interessant å se på hvordan blot er beskrevet i kristenrettene med tanke på ritualitet. Hva omtales i lovene med tanke på hva og hvor det ble blotet.

1.3.3 Trolldom og spådom

Blot og trolldom er ofte behandlet under samme paragraf, og vil i noen grad ses på sammenfallende.²² Mens å blote var en form for ofring til hedenske guder, er trolldom ut fra Kværnes sin definisjon i større grad påvirkning ved hjelp av spesielle evner. Trolldom ble ansett som svært lite kristelig og er nært knyttet opp til det man forbinder med hedenskap.²³ Steinsland har en noenlunde samme tilnærming til begrepet ved at hun oversetter seidr med trolldom, og ser på den som magi snarere enn en religiøs kult.²⁴ Man snakker med andre ord om en medfødt, eller ”gudegitt” gave.²⁵ På den andre siden kan det hele bygge på en overbevisning om at en ved hjelp av ulike trolldomsaktige handlinger kan virke inn på andre mennesker eller dyr. Ut fra en slik tankegang er det nødvendig å inkludere spådom som en form for trolldom.²⁶ Jeg vil i forbindelse med spådom se på «finnenes» vektlegging i kristenrettene.

²¹ Steinsland 2005: 279.

²² Dette vil jeg berøre senere i oppgaven.

²³ Kværness mener at trolldom er en form for hedenskap: 143.

²⁴ Steinsland, 2005: 306.

²⁵ Kværness 1996: 146. Sier blant annet noe om det å ha overnaturlige egenskaper, og fremhever at kvinner har spilt en stadig sterkere rolle.

²⁶ Kværness behandler spådom og trolldom hver for seg. Det kan virke som spådom er mer knyttet opp mot finnene lengst i nord (blir diskutert senere), mens trolldom ofte er referert til å drive med galdresang.

Andre forhold som er interessante å se nærmere på, er hvorvidt de lover som berører trolldom er samsvarende med lovene knyttet til bloting. Med det mener jeg å finne ut om lovene er noenlunde like med tanke på straff, og om trolldomsutøvelse var knyttet til en bestemt gud (noe religiøst). Jeg vil også se på hvordan kristenrettene beskriver trolldom. Var det å tro på trolldom, besitte trolldom eller ha karakteristika som indikerte at man var trolldomsaktig?

1.3.4 Utbyrd

I tillegg til blotet og trolldom vil jeg i min oppgave se litt nærmere på det som ble kalt utbyrd (barneutbæring), eller det å sette ut barn ”i skogen”. Her vil jeg se på utbyrd som fenomen i et større perspektiv der også andre former for det å «kvitte» seg med barnet vil berøres. Ordlyden i de ulike paragrafene vil være utgangspunktet for undersøkelsen. Lovenes beskrivelser av straff vil kunne si noe om hvor alvorlig man så på barneutbæring. Det er interessant å se på om alle barn ble behandlet likt, eller om det kunne være fysiske forhold som spilte inn på hvorvidt man anså barnet for å være et fullverdig menneske eller ikke. Her vil jeg blant annet se på hvordan lovene forholdt seg til hvem som kunne gravlegges i kristen jord, og hvilken straff, eller unntak fra straff som kunne foreligge knyttet til utbyrd eller andre former for å kvitte seg med barnet.

1.4 Teori og metode

Det er hovedsakelig normative kilder som er benyttet i denne oppgaven. Teorien bygger opp under hvordan jeg kan bruke primærkilder på en måte som er konkret, og som er direkte nedskrivninger av lover. I henhold til de hedenske elementene jeg ønsker å se nærmere på, er det kristenrettene i de ulike landskapslovene som får mest oppmerksomhet. Når jeg bruker kristenrettene kan de både fortelle oss noe om hva som var problematisk, og hva som ble ansett som lite problematisk ved lovenes nedskrivningstidspunkt. Det er som tidligere nevnt verdt å ta med seg at dette var lover som ble skrevet ned av «det høyere sjikt av befolkningen», og at de derfor ikke trenger å være representative for hvordan man praktiserte dette blant allmuen.²⁷ Nyere forskning av Steinsland tar opp dette, og hun mener lovene forteller hva samfunnet ønsket å regulere. Hva som var praksis kunne være en annen sak.²⁸ Lovene alene vil med andre ord bare omfatte de rent formelle påbud som ble fastsatt. De

²⁷ Hagland og Sandnes 1994: 13.

²⁸ Steinsland 2005: 270.

forteller i mindre grad om det samfunnet de skulle eksistere i.²⁹ I tid kan de grovt sett dateres nedskrevet i perioden 1100-1200 tallet. Lovene er hovedsakelig et resultat av den lokale lovgivningsvirksomheten som eksisterte for de ulike landskapene. Som oftest var det de ulike lagtingene som stod for denne geskjeften. Rindal har også poengtert de ulike lagtingenes betydning for lovgivningsvirksomheten.³⁰ Jeg har bare valgt å bruke sagalitteraturen til å gi indikasjoner på hvordan samfunnet var innrettet, da det hefter for mye usikkerhet rundt bruken av disse som kilder. Mundal påpeker blant annet at de som ofte forfattet disse sogene levde i en «kristen tid», samtidig som de skrev om forhold i den hedenske. Dette kunne farge deres syn på hvordan de forholdt seg til fortida.³¹ Mundal mener videre at den kunstneriske funksjonen til sogene kunne være så fremtredende og sentrale at det gikk på bekostning av sannhetsverdien. Ser man lovene isolert er det klare opptegnede paragrafer som gir mindre grunn til tvil enn de berettende kilder. Både Mundal og Kværness fremhever lovenes verdi som kilder som mer troverdige enn de litterære kildene.³² Mundal har berørt dette i sin avhandling. Dette er også noe som er omtalt av Kværness.³³

Gjennom å bruke normative kilder vil det hefte liten tvil om at dette var knyttet opp mot det som skulle reguleres i et samfunn. Når jeg legger dette til grunn vil mine hypoteser bygge på noe håndfast, samtidig som man må ta i betraktning at det helt sikkert har foreligget store ulikheter når det kom til praktisering.

1.5 Kilder

Av kildene er det kristenrettene for de ulike landskapene som vil bli brukt. I tillegg har jeg sett på bolk V i Ftl.kr. fordi det er lovnedtegnelser der som omhandler trolldom. I oppgaven har jeg plukket ut fire oversatte utgaver av de aktuelle lovene. Når det gjelder Frostatingsområdet vil jeg benytte Jørn Sandnes og Jan Ragnar Hagland sin oversatte utgave. For de østlandske lovene har Torstein Olavssons oversatte utgaver blitt brukt da de både er grundige og oversiktlige. For Gulatingsloven er Knut Robberstads (Norrøne bokverk)

²⁹ Steinsland,2005: 270.

³⁰ "Den eldste kjente lovgjevinga i Noreg kan først tilbake til lagtinga. Allerede på 900-tallet har ein begynt å organisere lagting som representative forsamlingar med eit fastsett tal utsendingar". Rindal, kultnr. 28:7.

³¹ Mundal 2005: 292.

³² Kværnes 1996: 28. Tar opp dette temaet i sin avhandling, og omtaler Mundals syn på lovenes verdi som kilder.

³³ Kværnes, 1996:18-19. Henviser til kildeverdien til litterære og normative kilder der sistnevnte er mest troverdig.

utfyllende. I denne utgaven har han både integrert Olav og Magnus-tekst. I tillegg vil jeg benytte Norges gamle love bind I, som supplement til de oversatte utgavene Hertzbergs glossarium, bind V.

1.5.1 Frostatingslovens kristenrett

Gustav Indrebø mener det i tiden før vikingtiden var åtte trønderske lovfylker som var integrerte i det trønderske lovområdet: Øynafylke, Sparbuggjafylke, Verdølafylke og Skøynafylke i Inntrøndelag. Stjørdølafylke, Strindafylke, Gauldølafylke og Orkdølafylke i Uttrøndelag. Rundt år 1100 skal det ha kommet ytterligere tre fylker. Raumdølafylke, Nordmørafylke og Naumdølafylke. Disse ble regnet med til det trønderske lovsamfunn, i følge det latinske sogeverket "Historia Norvegiae". Det er diskusjon om også et fjerde fylke, Håløyfylke må regnes med til det trønderske lovområdet.

Frostatingsloven er overlevert i seks ulike håndskrifter. Det er bare ett av de seks håndskriftene (resenboken) som er noenlunde fullstendig. De andre er fragmenter av fem ulike frostatingsbøker. De går under navnet RAIC codex I-V. Resenboken er inndelt i 16 bolker, og av de fem andre codices finnes det bare levninger igjen som er bevart på riksarkivet. Resenboken som er den mest sentrale må være skrevet etter 1260 da den begynner med en rikslov av Håkon Håkonsen. Dateringen lar seg imidlertid bare fortelle gjennom en del avskrifter som er gjort av dette håndskriftet. I 1728 brant den nemlig inne sammen med mye annet verdifullt materiale i bybrannen på Universitetsbiblioteket i København.

Når det gjelder kristendomsbolkene II og III (som er det aktuelle for mitt vedkommende) er det flere bevarte håndskrifter. Selve loven er delt mellom en verdslig del (bolk I, IV-XVI) og en kristen del (bolk II-III) der den siste har fått navnet "Gullfjør" etter erkebiskop Øystein (1161-88) sitt lovhåndskrift. Kristendomsbolkene slik vi i dag kjenner dem er imidlertid trolig en revidert utgave av Håkon Håkonsen ca 1240 (det meste er antakelig erkebiskop Øystein sitt verk).³⁴ Av den yngre Frostatingslov går det fram at det trolig har eksistert en eldre Frostatingslov før den ble revidert under Håkon Håkonsen. Sagalitteraturen beretter at kong Sverre benyttet seg av denne loven som han kalte "Grågås" i kampen mot erkebiskop Erik i 1190 (sagaene beretter at det var Magnus den gode som lot nedskrive Grågås ca 1220,

³⁴ Hagland og Sandnes 1994: xxxi.

Hkr.Mgs 16). Det eksisterte derfor på slutten av det 12.århundre to versjoner av Frostatingsloven (kan sidestilles med Gulatingslovens Magnus og Olavstekst. Taranger 1928: 4).

I motsetning til Gulatingslovens to versjoner har vi derimot ingen bevarte utgaver av Grågås. Det eneste vi har å forholde oss til blir de eldste delene av Resenboken. Om den var en fullstendig lovbok er det strid om blant historikerne, men at dens innhold var av stor betydning for den Frostatingslov vi i dag kjenner hersker det ingen tvil om.

Etter opprettelsen av erkesete i 1152 ble kirken en mye mer aktiv brikke i lovgivningsarbeidet, særlig innen kristendoms- og kirkesaker. Erkebiskop Øystein har blitt en av forgrunnsfigurene i kampen for å få i stand en egen kirkekodeks som folk i Norge skulle forholde seg til. "Gullfjær" tyder da også på at de forordningene som han forfattet, var i tråd med kanonisk rett slik den ble praktisert ute i Europa.³⁵ At Ftl.kr. er yngre i tid enn de øvrige kristenretter (om man ser bort fra Magnus-tekst i Gtl.kr.), er interessant når jeg etter hvert skal analysere lovtekstene som er knyttet til blot, trolldom og utbyrd.

1.5.2 Gulatingslovens eldre kristenrett

Gulatinget var det gamle hovedtinget på Gulen i ytre sogn. Der møtte representanter fra: Hordafylki, Sygnafylki og Firdafylki i følge saga til Egil Skalgrímsson.³⁶ Det innebærer våre dagers Sogn og Fjordane samt Hordaland fylke. I *Historia Norvegiae*, fra slutten av 1100-tallet får vi vite at også Rygjafylki, Egdafylkei, Sunnmøre, Valdres og Hallingdal og Shetland har blitt en del av det vestlandske lovområdet.

Av den Gulatingsboken som ble til på 1000-tallet ble det skrevet ned to ulike utgaver. Den eldste inneholdt loven slik den var til 1163. Den eldre er antageligvis nedtegnet allerede på 1100-tallet.³⁷ De som siden har skrevet ned lovbokavskrifter regner med at denne utgaven opprinnelig var forfattet av Olav den Hellige (930-1030) derav Olavs tekst, godt hjulpet av misjonsbiskop Grimkjell og andre betydelige personer innen den norske kirke. I G 10-15 og 17 i kristenretten står det at Kong Olav og biskop Grimkjell fastsatte kristendomsordningen på

³⁵ Ftl II, 20 om Romaskatt.

³⁶ Egils saga Skalla-Grimssonar 1933: 154.

³⁷ Robberstad 1981: 22,23,26 og 28.

Mostertinget. Dette tinget kan ikke ha vært noe allting fordi det lå på Gulen i Sogn. At nettopp Moster var stedet der geistligheten kom sammen for å danne lover er imidlertid ingen tilfeldighet.

Etter riksmøtet i Bjørgvin i 1163 ble revideringer av den opprinnelige Gulatingsloven gjort. Disse endringene har trolig Magnus Erlingsson stått for, derav Magnus-tekst. Det var primært kristendomsbolkene som ble forandret.³⁸ Den reviderte utgaven av Gtl.kr. sammenfaller med den perioden som Ftl.kr ble nedskrevet. For Olavs kristenrett er det i større grad snakk om perioden da de øvrige tre kristenretter ble skrevet ned. Dette er interessant å ta med seg inn i analysene av loven når man sammenligner med de andre kristenrettene. Gitt tidsdifferansen som foreligger er det naturligvis noen avvik mellom de to utgavene.

1.5.3 Borgartingslovens eldre kristenrett

Borgartingsloven er en del av det østnorske lovområdet nærmere bestemt området rundt Oslofjorden (Vika i eldre tider). Tingplassen var Borg, som i dag er Sarpsborg. Foruten kristenretten er det bare fragmenter som er bevart av den eldre Borgartingsloven. Den foreligger i tre redaksjoner, der den eldste er nedskrevet mellom 1140 og 1152. Selve lovforordningen er derimot eldre i tid. Trolig er den fra tida før erkesetets opprettelse. Det synes som alle eksemplarene er fra tiden før erkesetets opprettelse. Selberg daterer Borgartingslovens kristenrett til første halvdel av 1000-tallet.³⁹ I innhold er kristenretten her nesten identisk med Olavs kristenrett i Gulatingsloven. Ifølge Taranger er kristenretten her av et noe annet innhold enn de øvrige kristenretter.

«Viken, hvor kristendommen allerede i Erikssonenes tid(961-) havde faaet fast fot, og hvor man stod i livlig forbindelse med Danmark, har været længer fremme i kirkelig udvikling end nogen anden del af landet, heri ligger vel ogsaa forklaringen til at Borgarthinets kristenret i enkelte henseender og spesielt med hensyn paa presternes kaldelse fik et andet udseende end de øvrige kristenretter".⁴⁰

Både Eidsivatingslovens kristenrett og Borgartingslovens kristenrett er nedskrevet i Ngl 1 1846.⁴¹ I tillegg har Torstein Olavsson kommet med to oversatte utgaver i 1914. Jeg vil bruke

³⁸ Knut Helle, omtaler de to versjonene i sin bok Gulatinget og Gulatingslova, 2001, s.18.

³⁹ Selberg 2013: 8. Kjersti Selberg omtaler dette i rettshistoriske studier nr.25. Institutt for offentlig retts skriftserie nr.3.

⁴⁰ Taranger 1890: 129.

⁴¹ Etl.kr, s.375-406, Brt.kr, s.349-372. Begge lovene er omsatt til moderne norsk av Torleiv Olavsson i 1914.

Olavssons oversatte utgave i denne oppgaven da den gir et oversiktsbilde på kristenretten slik den var utformet.

1.5.4 Eidsivatingens eldre kristenrett

Geografisk så omfattet dette alltinget østlandsområdet, med Eidsvoll som midtpunkt.

Eidsivatinget ble grunnlagt ca. 1020 ifølge Kværness.⁴² Av bevarte håndskrifter er det bare kristenretten som er bevart.⁴³ Etl.kr. som er den andre østlandske kristenretten er på mange måter knyttet til det samme geografiske området som Btl.kr.. Derav er det også naturlig å tenke seg at innholdet var av samme karakter. Gjennom nøye studier av de to lovverkene er det likevel noen ulikheter det er viktig å få belyst i denne avhandlingen.

Etl.kr. er oss overlevert i to bearbeidelser, en eldre utgave som skal være nedskrevet mellom 1152 og 1160, og en kortfattet versjon som er et sammenfattet utdrag fra den eldste kristenretten. Skal man ta sagaene som kildematerialet så forteller den at Olav lot utarbeide den rett som er kjent som den eldre Eidsivatingens kristenrett. "For Opplandene utarbeidet han en hel landskapslov, Eidsivatingens loven, som selvfølgelig også indeholdt en kristenrett".⁴⁴ Kværness hevder at de eldste nedskrivningene fant sted ca 1300.⁴⁵ Selve nedskrivningstidspunktet er en ting, men hva innholdet sier oss, og hvem som var arkitekten er noe annet. Det er relativt stor enighet om at begge de to østlandske lovene er skrevet ned på noenlunde samme tidspunkt, og omhandler den samme perioden.

2. Barneutbæring

Kristenrettene vil i noen grad kunne si noe om barnas stilling i overgangen til kristendom i Norge. Terskelen for å drepe eller kvitte seg med barnet gjennom blant annet utbyrd var de kristne lovmarkerne opptatt av. Dåpen står i den forbindelse som et symbol på å være kristen, og flere av kristenrettene berører nettopp forhold som indikerer om samfunnet så på barnet som et fullverdig menneske. Dåpen var et rituale som åpenbart utgjorde et distinkt skille mellom det å være kristen eller ikke, og definerte barnets rettsvern. Grove tydeliggjør den

⁴² Kværness 1996: 42.

⁴³ Kværness 1996: 42.

⁴⁴ Hskr: 249

⁴⁵ Kværness 1996: 42.

rolle som dåpen med dens religiøse formularer hadde i sin avhandling. Man kunne ikke kalle seg et fullverdig individ uten at den var gjennomført.

“Haldninga til den nyfødde som ein ikkje-person ser ut til å halde seg inn i kristen-tid. Her er det dåpen som overgangsritual som set skilje mellom barnet som menneske og barnet som eit “utanforstående” vesen.” (Grove 1993: 61).

Et annet interessant aspekt var hvordan samfunnene så på barn med misdannelser og hvordan kristenrettene forholdt seg til slike barn. De ulike samfunnene var gjerne tuftet på et slekt- og bygdefellesskap der mange tenkte og optrådte på noenlunde samme måte. Vi snakker på mange måter om en form for uniformering der samfunnets holdning var gjengs for alle. At mennesker med fysiske misdannelser har blitt sett på som avvikende kommer tydelig fram i loverkene (særlig alle henvisningene til ørkymbl). Når man ikke passet inn i fellesskapet er veien kort til eksklusjon og avvisning. I enkelte kilder finnes det sågar spor av at det var tillatt å sette ut barn dersom det var nødvendig.⁴⁶ Med kristendommen er det likevel flere forhold som går i retning av større rettsvern for barnet. Dette kan til en viss grad også underbygges av de utallige sagafortellingene. Det er en utbredt holdning blant forfatterne som strekker seg langt i tilstrebelen mot å forkaste enhver form for barnedrap.⁴⁷ Det kan selvsagt diskuteres sannhetsverdien til disse fortellingene da de alle er skrevet ned på et senere tidspunkt enn da de aktuelle hendelsene skal ha funnet sted, men de er interessante å se i sammenheng med kristenrettene. I kristenrettene vil jeg kunne se hva det øvre sjiktet av befolkningen kunne anse som et problem rundt det å sette ut eller kvitte seg med barnet. Det vil være av interesse å se hva som eventuelt er ulikt mellom lovene. Her vil tidsaspektet kunne spille inn med tanke på når man antar disse lovene ble skrevet ned.⁴⁸ I tillegg vil jeg se nærmere på om det var noen form for barneutsetting/kvitte seg med barnet? Hva var straffen for å sette ut/kvitte seg med barnet? Og i noen grad hvilken rolle biskopen og kirken spilte i denne prosessen?

⁴⁶ Boswell har i sitt systematiske arbeid kommet med den konklusjon at det i enkelte ”før” kristne samfunn eksisterte en form for aksept for utbyrd av barn. ”The law of the Frisians. Promulgated under Charlemagne in the ninth century (but reflecting customs) specially exempted mothers who killed their newborn children from the normal fines for murder” (Boswell 1987:211). Det er i det hele tatt mange indisier på at utsettelse av barn var utbredt blant de germanske stammene. Regino fra Prum forfattet en av de første kanoniske dekret samlingen som ble utgitt i 906 e.kr. Den beskriver ulike straffer for å drepe et barn. Det sies også i denne lovsamlingen hva som skulle skje med barn som ble satt utenfor kirkedøren. Om det var fattigdom som var drivkraften bak en slik handling kunne kvinnen bli fritatt for mord på sitt barn. Tanken var at kirken skulle oppføre det forlatte barnet (Boswell 1987: 222,223)

⁴⁷ Dette omtales i sagalitteraturen. (Gunnlaug saga. finnboga saga: 282. Porsteins saga uxafots: 287. Vatndøla saga: 314).

⁴⁸ Se 1.5.

2.1 Historisk bakgrunn

Ved inngangen til kristen tid i Norge er det ingen tvil om at mange av de hedenske elementene fremdeles eksisterte. Etter hvert som vikingtiden gikk mot slutten av 900-tallet ble de før kristne rituelle handlingene i stadig sterkere grad utfordret av den kristne læren.⁴⁹ Norden med Norge var i stor grad seint ute sammenlignet med kristningsprosessen lenger sør i Europa. Men med en voksende kongemakt og en kirkeorganisasjon som konsoliderte seg, foregikk et hamskifte vekk fra de norrøne gudene og over til den kristne guden. Steinsland omtaler denne kristningsprosessen som den største kulturendringsprosessen i hele vikingtiden.⁵⁰ I løpet av de fire hundre årene fra vikingtidens begynnelse på 800-tallet til 1200-tallet hadde Norge på mange måter blitt kristnet.⁵¹ Kristenrettene vil i noen grad kunne gi indikasjoner på hvordan det høyere sjiktet av befolkningen så på de hedenske ritualer som hadde eksistert i århundrer.

Som jeg har påpekt tidligere omtales barna spesifikt i flere av de normative kildene i brytningstiden mellom hedendom og kristendom. Det er særlig praksis rundt utbyrd, eller å «kvitte» seg med barnet som jeg vil se nærmere på i kristenrettene. Dette var ikke bare noe som var knyttet opp til de nordiske landene, men var noe som hadde eksistert under romerikets perioden. Maktfaktoren som gradvis skulle forandre denne sedvanen var kristendommen som tiltok i styrke ut middelalderen. I øst var det Islam som var de fleste folks offisielle religion. Det man må huske på er at store deler av dette området var underlagt Romerriket mens det ennå eksisterte. Å forlate barn synes å være et like kjent fenomen i Midtøsten som det var i Europa. Boswell berører dette synspunktet.

“Abandonment seems to have been at least well known in the Middle East at the time of Muhammed, although the evidence does not permit inferences about how widespread or common it was” (Boswell 1987: 188).

Årsakene for at barn ble satt ut er komplekse, men det synes som om fattigdom har vært den viktigste faktoren. Denne praksisen som antakelig var utbredt også innenfor det islamske kjerneområdet var likevel i strid med det som står Koranen. Der står det å lese I sura 81, vers

⁴⁹ Steinsland 2005: 421.

⁵⁰ Steinsland 2005: 422.

⁵¹ Steinsland 2005: 423

8 og 9 at et barn ikke skal drepes på grunn av fattigdom. At trange kår kunne spille inn i denne sammenhengen er det liten tvil om. Carol Clover berører også dette i sin artikkel.⁵² Om denne hypotesen skulle inneha sannhet, er det snakk om en utvikling fra noe som er akseptert til et regelrett forbud, som hadde befestet seg i folks sinnelag.⁵³

2.2 Borgartingsloven

2.2.1 Hvem skulle fødes opp

Kristendommen og dens vern om menneskelivet ligger i det kristne budskapet. At det også var et viktig moment i kristenrettene er naturlig.⁵⁴

I B1 som berører barnets stilling sier loven følgende «Det er begyndelsen til vore lover, at vi skal bøie os mot øst og gi os til Kristus, vise aktelse for kirker og prester. Opfø skal man hvert barn, som blir baaret i denne heim, kristne det og bære det til kirke, undtagen det alene, som er født med orkumbl.» (Olavsson: 1, B1).⁵⁵

Hovedbudskapet er viktigheten av å oppfostre hvert barn som ble født i landet. Som en kontradiksjon til dette vernet sies det på den andre siden at et barn med store misdannelser var unntatt fra denne regelen. Hva som menes med uttrykket orkumbl(um) er imidlertid veldig usikkert, men at det må ha ligget noe negativt bak denne formuleringen hersker det liten tvil om. Olavsson har i sin oversatte utgave av Etl.kr. definert “ørkymbl” som misdannelser, skavanker eller merker.⁵⁶ I den oversatte utgaven av Btl.kr er uttrykket skrevet noe annerledes. I tillegg til merker er legemsfeil og vannskapthet nevnt (B1). Dette kan virke fornuftig når man leser den sammenhengen uttrykket blir brukt. «Disse skal være store paa det menneske. Naar moren ikke kan gi det mat, hæler vender i tæers sted og tæers i hæls,

⁵² Clover 1988: 153-154.

⁵³ Kværness 1996: 122. Hun skriver noe om dette, men referer til forholdene på Island. Forbudet mot barneutbering ble ikke umiddelbart satt ut i livet. Dette kunne dreie seg om fattigdom og den byrden familier hadde med å oppfostre barnet.

⁵⁴ Selberg 2013: 7.

⁵⁵ “Det er uphaf lagha varra. At austr skulum luta oc gevaz kristi røkia kirkiur oc kenne menn. førða skall barn huært er boret uærðr i penna hæim. Kristna oc till kirkiu bera nema pæt æina er med orkumblum er alet” (NgL1, 1846: 339).

⁵⁶ Se fotnote: 1, Olavssons oversatte utgave av Etl.kr. paragraf 2.

I Fritzner sin ordbok over det gammelnorske språk oversetter han orkumbl med vesentlig legemsfeil eller legemsskade (s.908, bind II).

hagen(bak) mellom skuldrene, nakken fremme paa brystet, kalver⁵⁷ paa benene vender frem, øine bak i nakken, har sæls veiver eller hunds hode” (Olavsson:1, B1).⁵⁸

2.2.2 Gravlegging av døpte og udøpte barn

Barna som var født med orkumbl skulle gravlegges i forve eller røyser. Det var gravplassen for mennesker som ikke kunne gravlegges i vigd jord. Dette omhandlet de som ble betraktet som udådsmenn, de som selv tok sitt liv, samt tyver og mordere. I dag kan det virke merkelig at barn som ble født med misdannelser kunne sidestilles med mennesker i denne kategorien. Årsaken til at disse barna fikk en så lav status kunne være at de ble betraktet som onde vesener som Gud ville vise sin avsky mot. Barnet selv behøvde ikke nødvendigvis å være selve årsaken til denne harmen. Svært ofte var det i stedet foreldrene som ble anklaget, og som var skyld i ulykken.⁵⁹

På slutten av paragrafen (B1) er det referert til barn som er “bælgbåret”. Dette var visstnok barn med baken plassert der ansiktet skulle være. Gjennom denne skavanken kunne ikke barnet selv greie å ta til seg ernæring. Det oppsiktsvekkende er likevel at disse barna kunne gravlegges på kirkegården. Barnet skulle primsignes og presten skulle be for det slik at de onde åndene ble fordrevet.⁶⁰ Siden skulle barnet gravlegges på kirkegården. Disse barna kan ikke ha gått under orkumbl- definisjonen.

Det som er spesielt for Btl.kr. er at uttrykket “utbyrd” ikke er nevnt noen steder i lovverket. Her er det i stedet hvorvidt barnet skulle oppfostres eller ikke. Man må likevel anta at denne praksisen fortsatt eksisterte også innenfor dette lovområdet.

Et annet interessant fenomen var de såkalte offersteder (forve).⁶¹ Disse har blitt brukt flittig i tiden før kristendommen kom til landet, og kan muligens settes i sammenheng med den

⁵⁷ Tykkmusklene bak på leggene.

⁵⁸ ”pau skulu mntkil a pæim manne er æigi ma moðer matt geiva . hælær horfa i ta stað. En tær i hælstað. Haka meðal hærða. Nakke a brioste framme. Kalfar a bæinum framan. Augu aftan i nakka. Hæfir sæls væifar oc hundž hafuð” (NgL I, 1846, s. 339).

⁵⁹ II Gisles saga er det eksempel på behandling av mennesker som dyr (Gisles saga, Lie:295).

⁶⁰ ”Primsigna, det å utføre ei fyrste signing (‘primsigning’). Opphaveleg ei innleiing til ei prøve- opplæringstid før den egentlige dåpen. Etter at kristningstida var omme i Norden, er det likt til at primsigning har vore å rekna som eit innleiande ritual ved barnedåp. Primsigning og dåp vart etteralt å dømme rekna som åtskilde religiøse handlingar også etter at kristenrettane vart skipa i Norden. Såleis var det normalt ikkje same fadrar ved primsigning, dåp og konfirmasjon” (Hagland og Sandnes 1994: 238)

⁶¹ Olavsson har i sin oversatte utgave av Btl.kr. definert forve: Vannhellig sted, elendighet, smerte motsat ”ve” i betydningen helligdom, indviet sted, der vel er opstaaet som betenelse for offersted, i ældre tid med

tradisjonelle blotingen. Som nevnt i B1 kunne disse barna føres til slike steder. Kan det da tenkes at disse barna ble ofret til hedenske makter? Sannsynligheten for dette argumentet blir mindre når man leser B2. "Om gudsiðjar og daap i nødsfald". Her sies det veldig klart at alle barn må løftes ut av hedendommen (havning). Det som kan diskuteres er hvorvidt man regnet et barn som var født med orkumble som et menneske? Dette synspunktet får næring når man leser alle de generaliseringene som betoner viktigheten av at barn skal oppfostres, mens man på den andre siden nevner orkumble som et akseptert grunnlag for å ikke oppfostre barnet. Det er fristende å trekke den konklusjonen at individer født med orkumble ble betraktet som ting, heller enn mennesker. Dette begrunner jeg med den vektlegging som alle kristenrettene har på at alle mennesker skal fødes opp (Med frasen alle mennesker ligger det en klar semantisk tolkning som berører hele menneskeheten).

2.2.3 Straffen for å drepe barn.

Lovverket tar videre opp de strafferettslige konsekvensene for barnedrap i B3.

«Og hvis barnet er dødt, naar folk kommer til hende anden gang, og man kan se merker efter hænder eller baand, der hvor det er kværket eller kvalt, og hun taler i fuld bevissthet, da heter moren morder til sitt barn» (Olavsson: 4, B3).⁶²

Det heter videre at dersom så skjer skal hun fare til hedensk land og aldri komme dit kristne mennesker er. Billedlig er det til helvete der bare onde makter holder til. Grusomheten aksentueres fordi barnet er drept hedensk og derfor ikke kan begravnes sammen med kristne. Ifølge lovverket var sjelen forspilt og kunne ikke oppnå den posisjon som kristne (primsigna) mennesker.⁶³ Selve primsinga er ifølge Sandnes en forløper til dåpen. Barnet var med andre ord innviet i det kristne fellesskapet.

Som tidligere påpekt er ikke utbyrd nevnt med et eneste ord i Borgartingsloven. Kan det tenkes at barnet ble drept i barselsengen og senere båret ut? Om så er tilfellet er det selvsagt overflødig å nevne straffen for selve utbyrden, når den egentlige forbrytelsen er drapet. Mot at

menneskeofringer. Forve kommer muligens av angelsaksisk "wea", ulykke, elendighet, smerte, og partikkelen "for" i forsterkende betydning. Fjæren var en sådan "forve" der henrettedes og begroves tyver og store forbrytere, der kastede havet lik på land. Sammenlikn ogsaa Naastrond, likstranden. (Olavson, E1). Denne definisjonen deles også av Hertzberg "vannhelligt, uindviet sted, især benyttet som begravelser-el. Henrettelsesplads"(NgL bind V, 1946:204).

⁶² "En ef barn er andat er menn koma till hennar annat sinni. Oc ma pær a sea handa stað eða banda. Er pæt kuirkt eða kueft oc mæler hon i viti. Pa hæitir moðer morðenge at barne sinu"(Ngl I, 1946, s.340).

⁶³ Olavsson 1914: 4 (B3).

straffen i Btl.kr. er et evig liv i hedenskapet er interessant å se denne typen straff i relasjon til Ftl.kr. der det er en mye sterkere betoning av bøter som straff (se eget avsnitt om Ftl.kr). Ut fra kildene i kristenretten kan jeg ikke noen steder finne mistanker rettet mot mannen. Hele tiden er det den fødende kvinnen som er i sentrum for den eventuelle forbrytelsen. Om barnet døde i barselseng, og det var merker etter morens hender ble det reist tiltale mot henne. Det eneste som kunne frikjenne henne var tilfeller der hun handlet i en ubevisst tilstand.

2.2.4 Oppsummering

I alle fire lovverkene går det en rød tråd der dåpen er satt i høysetet. De som ikke hadde blitt døpt kunne ikke bli gravlagt i hellig jord. I stedet var det trolig steinrøysene som ble brukt som gravsteder. Dette var steder der de kristne ikke måtte gravlegges. I og med at disse stedene var kjennetegnet ved å være mørke og dystre, er det viktig å tenke seg symbolverdien som lå over slike gravplasser. Det sies distinkt i Btl.kr. at disse barna skulle føres til røysene og begraves der.⁶⁴ Det er interessant å se på skillet mellom de barna som gikk under betegnelsen orkymble og de som var bælgbåret. For den siste kategorien skulle de tas med til kirken for å døpes der, mens de som ikke skulle fødes opp var de som var født med orkumble. Skillet mellom disse to tilstandene er interessant, men vanskelig å tolke ensidig da de kan virke motstridende. Om man følger Olavsson sin definisjon av Orkumble var det iallfall snakk om store misdannelser noe også selve lovteksten sier oss. For Btl.kr. er det også interessant å se den rollen den fødende kvinnen har. Om barnet er dødt og man kunne se avtrykk av hennes hender rundt halsen, og det ikke var vitner til stede, kunne hun bli lyst fredløs.⁶⁵ Det som også er verdt å bemerke i Btl.kr. er at ordet utbyrd ikke er nevnt et eneste sted.

⁶⁴ Reyra, av reyrar . Strorstenete røiser med huller mellom stenene, hvor man henslengte selvdøde husdyr var ”forve”. I glossariet til Norges Gamle Love er reyra tat som verbum og forklaret med: kaste stenrøs over (i fjæren). ”Hvor verken folk eller buskap gaar” synes å peke på urd. Vannskapningen tilskreves Djævelens verk. (Btl.kr: 1).

⁶⁵ Olavsson 1914: 4 (B3)

2.3 Eidsivatingen

2.3.1 Hvem skulle fødes opp

Lovverket starter også for dette området med viktigheten av at “alle” barn skal fødes opp. Det nu dærnest, at folk skal være kristne og fornekte hedendommen. Opføs skal hvert barn, som blir født og menneskehode er paa, uagtet nogen ørkymbl (misdannelser) er derpå, og intet spildes (utsettes)” (Olavsson: 1, E1).⁶⁶

Om vi ser paragrafen isolert så er likheten med den andre østlandske loven slående. Også der er unntaket om barnet er født med ørkymbl (noe annen skrivemåte enn Btl.kr). Det er med andre ord snakk om en lovformulering som sier at bare de barn som er født uten misdannelser, skal fødes opp.

Ulikheten paragrafene kommer frem litt senere i lovverket der det står følgende å lese i E5 “um oukt liki” (bakvendt skapelon). Som en motsetning til E1 heter det at man skal oppfø et barn såfremt det har et menneskes hode og et menneskes røst”. Det jeg vil bemerke er at et menneske kan inneha mange misdannelser selv om det har et hode og røst. Hva man i datiden forbandt med ørkymbl kan derfor synes noe uklart. Skal man tolke ordene bokstavelig, er ørkymbl barn uten hode og derav ingen røst. Dersom man ser på definisjonen av ørkymbl må det ha vært langt mindre skavanker enn hodeløse personer som skulle til for at barn ble satt ut. Dette kommer også frem i de definisjoner som er gitt av uttrykket "ørkymbl" (fotnote 57).

I E6 heter det videre at dersom barnet ikke har et menneskehode eller røst så skal det få leve så lenge som det kan. Ut fra det man kunne lese i E1. henger ikke denne lovformuleringen på greip. Der er lovformuleringen at barnet skal oppføres så fremt det har et menneskehode, samt ikke er født med ørkymbl. Det hele blir med andre ord lovformuleringer som er selvmotsigende. Bispen sitt råd virker likevel å ha en avgjørende betydning om hvorvidt barnet skulle få leve. Det er interessant å se at denne lovformuleringen ikke er å finne i den andre østlandske loven Borgartingsloven. Hva lovmakerne har lagt i dette utkastet er svært usikkert, men det kan virke som det er biskopen som er den allvitende, som skal fortelle foreldrene hva de skal gjøre.

⁶⁶ “Dat er nu pui nest at menn skulu kristnir uera. Oc nitta hæiðnum dome. Ala skal barn huært. Er boret uærdr (oc manz hoouð er a. po at noctor ørkymbli se a. Oc ængu spilla.”(NgL I, 1846, s.375).

2.3.2 Gravlegging av døpte og udøpte barn

Som med Btl.kr. ble barn med orkumbl gravlagt på steder man forbandt med noe negativt, og udøpte barn ble begravet på plasser forbundet med onde makter. I denne konstitueringstiden var det ofte røyser som ble brukt til gravsteder for de ikke-kristne. Det man må anta var at disse barna, som enten hadde dødd naturlig eller ved drap, ble dumpet i disse hullene som naturens gang hadde skapt. Etersom barn som var født med det man forbandt med ørkymbl ble lagt i røyser er det ikke sikkert disse ble ansett for å være mennesker.

“Det same gjaldt det vanskapte barnet. Dette førte med seg handlinger som kan synast irrasjonelle; t.t. at ein røysar ned eit dødt barn i uvigd jord- det fekk same behandling som ein gav daude dyr” (Grove: 59).

I de kildene som er bevart fra middelalderen er ofte samfunnets hierarkiske lagdeling viktig når store beslutninger skulle tas. Kunne da innflytelsesrike personer være med på å avgjøre hvorvidt et barn kunne drepes eller ikke? Det ligger etter mitt skjønn en åpning for en slik innvirkning i E5 der biskopen spiller en avgjørende rolle. (“da skal man opfø det og føre til kirke og døpe og føre siden til møte med biskopen og syne ham barnet og gjøre siden efter det, som han gir raad til”) (Olavsson: 5, E5).⁶⁷ Her blir det å være kristen gjennom dåpen viktig.

2.3.3 Straffen for å drepe barnet.

Det er ikke omtalt noen form for straff knyttet til å sette ut barn. Straffen er knyttet til drap som skjedde i barselsengen. Her var det ut fra lovverket en rekke forhold som kunne være vanskelige å forholde seg til for myndighetene. Et aktuelt spørsmål var hvorvidt kvinnen selv kunne være alene med barnet mens det døde. Dersom barnet døde en naturlig død i barselsengen, skulle kvinnen vise det til et vitne som skulle se til at det ikke var noen tegn som tydet på drap. Om ingen var nær hennes seng, skulle hun vise det til tre menn som skulle bevitne at det ikke var noe som indikerte et drap. Om så var tilfellet, skulle hun stå til rette foran en lyrittred. Dersom hun der ble funnet skyldig kunne hun bevise sin uskyld gjennom jernbyrden. Om heller ikke det frikjente henne ble hun skriftet bort fra landet av biskopen.⁶⁸

⁶⁷ ”pau skal ala oc til kirkiu föra. Oc skira. (oc föða siðan. Oc föra a funnð biskups. Oc syna honum barnet. Oc gera siðan sem hann læggr rað til.” (NgL I, 1846:346).

⁶⁸ Olavsson, 1914, E 3.

At biskopen har spilt en sentral rolle i forhold knyttet til barnedrap, er innlysende når vi ser all den spalteplass han har fått i lovverket. Det kunne imidlertid hende at kvinner kom tilbake selv om de var blitt dømt fredløse. Da skulle de betale tre merker til biskopen samt en halv tegngilde til kongen (tegnilde, den boten en drapsmann måtte bøte til kongen).⁶⁹ En slik judisiell åpning er ikke å finne i den andre av de to østnorske lovene, Borgartingsloven. Der heter det bare at da skal den skyldige i “hedensk mord” bli bortvist til land der ikke kristne mennesker bor.

Det er også referert til om en trellekvinne føder et dødt barn. Om hun ikke har vitner kan biskopen beskyldte henne for hedensk mord. Hun kan da avlegge ed med 2. frie kvinner, men om det faller skulle hun være fredløs.⁷⁰

2.3.4 Oppsummering

Det kan virke som det også for dette østlandske lovverket var en prinsipiell forskjell mellom barn født med ørkymbl og barn født uten ”menneskehode”. Dette kommer til uttrykk dersom man sammenligner E1 og E6 med E5. I E6 (Um færliki) om misfoster, heter det nemlig at man kan ta barnet til presten dersom man skulle ønske det. Dette gjaldt bare barn som var født uten hode og røst. Rent umiddelbart er det logikk at mennesker uten hoder var døde, men det kan stilles spørsmål om barn med ørkymbl ble betraktet som mennesker (selv om de hadde hoder)? I uttrykket “dersom man skulle ønske det” er det imidlertid knyttet store usikkerhetsmoment som er vanskelig å tolke spesifikt. Dette er i skarp kontrast til E6 der det heter at barnet skal få leve så lenge som mulig selv om det ikke har et menneskes hode eller røst. Man må ut fra de vage lovformuleringene kunne hevde at loven ga rom for en rekke ulike tolkninger som til dels kunne virke selvmotsigende.

På et generelt grunnlag kan man likevel slutte at det heller ikke for dette lovområdet var akseptabelt å drepe et nyfødt funksjonsfriskt barn. Ved det norrøne uttrykket ørkymbl har det trolig ligget sterke emosjonelle følelser. Det er derfor logisk å tenke seg at det var klare og distinkte grenser for hva som måtte til for at et barn skulle få denne betegnelsen. Heller ikke biskopen må kunne tillegges en oppfatning som tilsier at han skulle samtykke til barnedrap. Den kristne læren var jo nettopp en støttespiller i kampen mot denne praksisen. De bisperådene som det refereres til i lovverket må derfor kunne antas å ha vært en sterk

⁶⁹ Olavsson 1914: 2 (E3) (Um sengfor kono).

⁷⁰ Olavsson 1914: 5 (E7) (Um sengfor ambottar).

fraråding fra å drepe barnet. Om foreldre valgte å ikke spørre biskopen til råds, som loven åpnet for, måtte det utelukkende være barn som var født med enorme misdannelser, eller det som gikk under ørkymbl definisjonen. Det må også kunne antas at det var personer rundt de pårørende som kunne være vitner dersom en eventuell anklage mot dem ble fremsatt. Dermed kunne det som jeg ovenfor påpekte, være en åpning for å kvitte seg med barnet dersom ingen annen utvei var til stede.

Det som er betegnende for begge de to østlandske lovene er at de ikke nevner noen form for straff dersom man setter ut et barn. Det er bare nevnt straff for drap i fødesengen, samt forordninger om at barnet måtte oppfød.

2.4 Frostatingsloven

2.4.1 Hvem skulle fødes opp

I Frostatingsloven sin kristenrett heter det i F II 1.

“ Og det er en kristen rett at kvart eit barn som vert født, skal alast opp, kristnast og førast til kyrkje om det er mannehovud⁷¹ på det “(Hagland og Sandnes: 16, FII 1).⁷²

Ser man denne lovformuleringen isolert er det ingen tvil om at alle barn skulle kristnes og oppfostres så lenge det hadde et menneskehode. Det kan også ut fra Hertzbergs glossarium (se fotnote) være en generell åpning for at alle barn skulle kristnes (ikke bare funksjonsfriske). Å ha et hode er en forutsetning for å kunne leve, og dersom det var det eneste kriteriet kunne barn med store misdannelser oppføs. Dåpsritualet var en nødvendighet for at man kunne kalle seg kristen. Dette er for såvidt også gjeldende praksis i det moderne samfunnet. Den distinkte ulikheten ligger på graden av viktighet, samt den plikt som heftet ved dette ritualet. Ingen andre enn kirken kunne avgjøre om et barn skulle døpes eller ikke. Den autonome frihet som i

⁷¹ Storm og Hertzberg har i sitt glossarium oversatt mannshovud med menneskehode. Oversettelsen er hentet fra E I 1 der det er skrevet ”manz” (NgL bind 1:376). I Frostatingsloven har oversetterne imidlertid skrevet mannz (NgL, 1946:130). Hagland og Sandnes har i sitt oversatte verk oversatt mannz med mannehovud (s.16) mens Olavsson har oversatt ”manz” med menneskehode (Olavson: 1).

⁷² ”En pat er kristin retter at ala skal barn huært er boret værðr. kristna oc til kirkiu færa ef mannz er hafuud a.”(NgL I, 1946:130).

våre dager ligger hos foreldrene eksisterte ikke i middelalderen. Det er interessant å lese i FII 5, at dersom barnet er i ferd med å dø skal det døpes så raskt som mulig.⁷³

Det som er verdt å nevne i dette lovverket er at uttrykket ørkymbl ikke er nevnt. I likhet med Gtl.kr. som gir beskrivelser av barn som ikke trengte og oppfødtes nevnes mannehovud som et kriterie i Ftl.kr. Det kan indikere at plikten til å oppfø et barn og døpe det har tiltatt når Ftl.kr. ble nedskrevet.

Ftl.kr. har i tillegg en egen paragraf som tar for seg barneutbæring (FII 2). Her betones viktigheten fra F II 1 at alle barna skulle fødes opp. Om man satte ut et barn som var dødfødt måtte dette bevises.⁷⁴

2.4.2 Gravlegging av dømte og udømte barn

Viktigheten av dåpen betones veldig sterkt også i Ftl.kr. I de andre kristenrettene er det mer fokus på hvor udømte barn skulle gravlegges. Dette er ikke særlig vektlagt i Ftl.kr. Den tidsmessige forskjellen mellom Erkebiskop Øysteins «Gullfjør», og de andre kristenrettene kan her ha spilt inn.

I FII 3, om barnedåp, betones viktigheten av at om moren er alene med barnet ved fødselen og det er så svakt at det ikke kan komme til kirken for å døpes, så skal moren døpe barnet selv. Det samme skal barnefaren om det er bare han som har mulighet til det. Da kan barnet gravlegges.⁷⁵ I loven refereres det også til viktigheten av at alle som er kristne skal gravlegges, og man skal gjøre det innen fem dager.⁷⁶ I FII 15 står det også å lese at dersom en mor dør med barnet i magen skal hun gravlegges med barnet i magen. Det å bli gravlagt kristen virker å være viktig, og dåpen er her kriteriet. Det er i likhet med de andre kristenrettene klare krav for når dåpen skal gjennomføres, og at dersom det ikke skjedde i løpet av 12 måneder var det straffbart. Det er verdt å merke seg at det for dette lovverket ikke er nevnt forve eller røyser, så hva som skjedde med de udømte barna eller de som var født uten mannehode (usikkert hva det betød), er uvisst.

⁷³ I Ftl.kr II 5 står det mange lover rundt når et barn kunne døpes, men straffen dersom et barn ikke var døpt innen 12 måneder skulle biskopen ha alt husbonden eide.

⁷⁴ Hagland og Sandnes 1994: 17.

⁷⁵ Hagland og Sandnes 1994: 18.

⁷⁶ Hagland og Sandnes 1994: 23.

2.4.3 Straffen for å drepe barnet

FII 1 refererer til viktigheten at alle barn måtte kristnes. Skal man tolke loven bokstavelig er det liten tvil om at alle barn måtte “alast opp” såfremt det ikke hadde mannshode (logisk sett er det dødfødte barn). I paragrafen sies det ikke noe spesifikt rundt straff dersom man valgte å ikke oppføre barnet. Det er i stedet flere forhold knyttet til hvem som er barnefaren og eventuelle forhold som heftet ved dette som er drøftet i FII 1. Dersom en kvinne tilkjente en død mann å være far til barnet hennes, og hun fikk medhold i dette, måtte mannens nærmeste slektning sørge for å oppføre barnet.

Til forskjell fra de to østnorske lovene er det en paragraf i Ftl.kr. som nettopp berører det å sette ut barn spesifikt. I F II 2 som heter barneutbering står det følgende å lese ”Og om ein mann set ut barnet sitt, skal han ganga til skrifte for gud og bøte tre merker til biskopen” (Hagland og Sandnes: 17, F II 2).⁷⁷ Det er verdt å merke seg at den straff den skyldige ville få er nokså ulik den straffen man fikk for barnedrap i de østlandske lovene. Der var det et evig liv i hedenskapet som var straffen, mens det i Ftl.kr. var bøter det var tale om. Som det står skrevet ble man heller ikke ekskludert fra det kristne fellesskapet. Det er imidlertid viktig å se straffen i de østlandske lovene som en straff rettet direkte mot et barnedrap, mens det er selve utbyrden straffen er innrettet mot i Ftl.kr.

Dersom mannen skulle nekte for at barnet var satt ut, men i stedet påberopte at barnet var dødfødt, skulle jordmoren bevitne.⁷⁸ Det ble videre satt frem et krav om at dette sannhetsvitnet måtte være en fri kvinne. Generelt for hele lovverket er det gjort et klart skille mellom treller og frie. I FII 2 er det også referert til om en trelle satte ut sitt barn. Da skulle han hudstrykes eller bøte seks øyrer til biskopen (Hagland og Sandnes 1994: 17, FII 2).

Det er også i de østnorske lovene diskutert den straff som barnemoren vil få dersom hun dreper sitt barn ved fødselen. Ser man hva de østlandske lovene skriver om dette temaet, er det innlysende at dette trolig var en langt vanligere praksis enn selve utbyrden. Årsakene til dette kan være mange, men en mulig grunn kan være at slike “drap” var enklere å kamuflere for barnemoren. Det er fristende å fremsette den hypotesen at når utbyrd ikke er nevnt spesifikt i de østnorske lovene kan det ha en sammenheng med at det var mer sosialt akseptert i samfunnet at barn ble satt ut. Den tidsdifferanse som foreligger mellom disse lovene og Ftl.kr. kan her være en medvirkende årsak til at barneutbering ikke er nevnt i de østlandske

⁷⁷ ”En ef maðr att barne sinu gange til skripta oc bøte uiðr guð en biskupi være boret“(NgL,1946: 131).

⁷⁸ Hagland og Sandnes, 1994: 17 (FII 2).

lovverkene. Forbudet mot barneutbæring ble heller ikke umiddelbart satt ut i livet og tidsdifferansen som foreligger mellom Ftl.kr. og de østlandske lovene kan her ha spilt inn. Dette er noe Kværnes også tar for seg i sin avhandling.⁷⁹

Foruten biskopen kan det virke som den hierarkiske samfunnsorden fremdeles har spilt en viss rolle i lovverket. Et interessant aspekt er knyttet til trelles situasjon. Han/hun kunne enten betale seks øyrer til biskopen eller regelrett hudstrykes av sin årman om hun satte ut barnet sitt. Dette har trolig ikke vært tilfellet for de øvrige medlemmer av gårdsfamilien.

“kvart et trælkinnebarn som faren ikke vedkjenner seg, skal husbonden syta for til dess faren vedgår. Men ein skal ikkje lata barnet døy mellom hendene på henne” (Hagland og Sandnes, FII 6).⁸⁰

Om så skjedde skulle husbonden bøte tre merker til biskopen. Det høres svært merkelig ut når man tar i betraktning det som tidligere er sagt i F II 6, der straffen bare er tre merker om husbonden selv setter ut sitt barn. Det er opplagt at husbonden her har blitt sett på som eier av en ufri som ikke kunne styre sitt eget liv. Straffen er med andre ord den samme som om han hadde drept sitt barn.

2.4.4 Oppsummering

Ser man Ftl.kr. i et komparativt perspektiv er det interessant å kunne konkludere med at det strafferettslig var langt strengere straff for et drap av barn i det østlandske landskapet enn tilfellet var for utbyrd i Ftl.kr.. Som jeg ovenfor påpekte så har det muligens heftet en sedvane ved utbyrd som fremdeles var akseptert da de østnorske kristenrettene ble forfattet. Det kunne kanskje sees på som et “ikke-drap” å sette ut et levende barn i skogen. Juridisk kunne man ikke fastslå at det var de pårørende som hadde drept barnet. Dersom et barn ble kvalt eller på annen måte utsatt for fysiske overgrep var situasjonen annerledes. Da var det et regelrett drap man hadde som bevisførsel. Ved inngangen til Ftl.kr. er det kanskje blitt sjeldnere å sette ut barn i skogen for å la det dø enn det som var praksis bare hundre år tidligere. Jeg vil likevel hevde det er naivt å tro at utbyrden var avskaffet i 1160 da "Gullfjør" trolig ble forfattet. Det

⁷⁹ Kværnes skriver noe om dette, men referer til forholdene på Island. Forbudet mot barneutbæring ble ikke umiddelbart satt ut i livet. Dette kunne dreie seg om fattigdom og den byrden familier hadde med å oppfostre barne (Kværness: 122).

⁸⁰ I F II 6 heter det imidlertid at ”En ambottar (Ambott blir oversatt til trælkinne i Hetzberg sitt glossarium. (NgL bind 5:71).) barn huært er eigi gengr faer uir pa skal drotten hyggia firir par til er faðr gengr uidr. En barn skal eigi lata døya handa millim. En ef døya lætr giallde. Iij. merkr [drotten ein.”NgL, 1846:133).

faktum at den er nevnt med en egen paragraf i lovverket er i seg selv en sterk indikasjon at den fremdeles var gjeldende praksis for mange. Det sies også ettertrykkelig at alle barn skulle «alast opp» såfremt det hadde et mannshode. I FII 2 refereres til en straff på tre merker til biskopen om man satte ut barnet. Det man imidlertid må anta er at hyppigheten av den slags forbrytelser var sterkt redusert med det nye lovforbudet.

2.5 Gulatingsloven

2.5.1 Hvem skulle fødes opp

Hva sier så dette lovverket om utbyrd? Ut fra den revidering som fant sted under Magnus Erlingsson er det nødvendig å skille paragrafene fra hverandre. Svært ofte står det i lovverket hvem det er av de to som har stått for de ulike forordningene.

Olav har skrevet ned sin mening om hva som var nytt med hensyn til menneskets ukrenkelighet. I G21 kommer han likevel inn på enkelte momenter som kan tyde på at menneskets ukrenkelighet hadde visse restriksjoner.

”Det er no dinest at kvart barn skal alast upp, som vert født i landet vårt, Olav: utan det er født med slik uskapnad at andlitet vender dit nakken skulde, eller tærne dit hælene skulde, då skal dei føre barnet til kyrkja og hevja det or heidendomen (kristna det) og leggja det ned i kyrkja og late det døy der” (Robberstad: 32, G21).⁸¹

Ut fra den overnevnte paragraf kan det virke som det var tillatt å la “misdanna” barn dø. Det kan tenkes at denne oppfatningen var myntet på barn som var døende i fødselsøyeblikket eller det kan være barn hvis egenskap var ulik det “normale”. Det mest sannsynlige er den siste varianten der barnet på grunn av ulike misdannelser ble sett på med andre øyne enn et funksjonsfriskt barn. Det er mye som taler for at G21 er nedskrevet før 1030 når man tar i betraktning at det er Olav som det henvises til i paragrafen. Rent generelt er dette nokså sammenfallende med de østlandske kristenrettene. Vanskeligheten melder seg når man skal søke hvilke spesifikke kriterier som måtte ligge til grunn før man kunne la barnet dø. Det er

⁸¹ I G 21 står det følgende: “Pat er nu pvinest. at barn hvert scal ala a lande varo er boret verðr. (Olav:) nema pat se med peim orkymlum boret at pennug horve anlit sem nackte skyllðe. æða pingat tær sem hælur skylldu. þa scal pat barn til kirkiu færa. oc hevia or heiðrnum dome. oc leggja nidr i kirkiu. oc lata þar ðeyia.”(NgL bind 1, 1846:12)

også opplagt at dette på mange måter lå utenfor foreldrenes myndighetsområde. For å søke svar på disse spørsmål var det biskopen som var Guds høyre hånd.

I G22 heter det «Um nokon ber ut barnet sitt, heide eller kriste, og let det døy, vert han sanskyldig i det, då har han forbrote gods og fred, og me kallear dette det store mordet. (Robberstad: 35, G22).⁸² Uttrykket ”bere ut og døy» indikerer en nokså sterk retning av at barnet først ble båret ut for å la det dø. Det er likevel et usikkerhetsmoment med hensyn til om verbet spillir kan brukes i denne betydning.⁸³ På grunn av at det ble brukt ulike språkformuleringer for de ulike landskapene er det meget mulig at det kunne være regionale forskjeller. Skal man støtte seg til Hertzbergs oversettelse er det iallfall snakk om å la det omkomme. Loven er veldig tydelig på at dette medførte at den skyldige hadde forbrutt gods og fred.

I og med at Gulatinget soknet til det vestnorske lovområdet er det betegnende hvor mange likhetstrekk man finner til den islandske litteraturen (Arne saga biskups:687). På Vestlandet (og Island) tyder altså både litterære motiv og formuleringer i lovene på at barnet vart båret ut og så drepe”.⁸⁴ I så fall er det etter mitt skjønn en forskjell i relasjon til de andre lovverkene.

2.5.2 Gravlegging av dømte og udømte barn.

Også i Gtl.kr. er det lagt stor vekt på hvem som kunne bli gravlagt i hellig jord. Ble man funnet skyldig i å ha begravet et hedensk barn (ikke dømte) i hellig jordmble man straffet for det. Det distinkte skillet mellom hedenske og kristne mennesker manifesterer seg på mange måter ved de ulike påbudene som gjaldt når noen skulle gravlegges. Dåpen var av stor betydning, og man måtte dømpe barnet før påsken om det var født i fasten. Om fødselen skjedde etter påsken skulle det dømpe før jonsok. Hvert barn som var født etter Mikkelmessen (29.sept) skulle dømpe før julenatten (G22). Når dette statuttet er nevnt spesifikt må det ha vært et påbud som har blitt ansett for å ha innehatt stor viktighet i det gammelnorske samfunnet.

Det å dømpe barnet ble ansett som så viktig at om barnet var så sykt at man ikke kunne frakte det til presten skulle man dømpe det på egen hånd.⁸⁵

⁸² “Ef maðr berr uu barn sitt heiðit. æðacristit. Oc spillir. Oc verðr hann kunnr oc sannr at pvi. pa hever sa firigort fe oc fridi. Oc kollom vér pat morðet micla.”(Ngl bind 1, 1846: 13).»

⁸³ Hertzberg har i sitt glossarium en oversettelse der det betyr ”lar det omkomme”(Ngl bind V, 1946:598).

⁸⁴ Mundal, Norskraft 1987: 51.

⁸⁵ Dette er omtalt i G22: 34.

Om en biskop beskyldte en mann for å ha gravlagt et hedensk barn i «helga» jord var det straffbart.⁸⁶ I G23 står det ingenting om barn når flodmålet omtales. Her er «udåds menn, mordvargar, trygdebrytarar, tjuvar og dei som sjølv tek livet sitt» de som skal legges i flodmålet (Robberstad 1981: 36).

2.5.3 Straffen for å drepe barnet.

I likhet med Ftl.kr. er utbyrd nevnt i Gtl.kr.⁸⁷ Det må bety at det var noe som ble praktisert når loven ble skrevet ned. G22 sier at alle barn skal «alast opp» med mindre det har en del misdannelser som er beskrevet. Da skal det føres til kirken, døpes og legges der for å dø. Hva som lå i dette er noe uklart. G22 tar opp hva de strafferettslige konsekvensene blir dersom noen blir funnet skyldig i utbyrd av sitt barn. Som det er poengtert over blir den som bærer ut sitt barn enten kristent eller hedensk dømt for det store mordet og har forbrutt gods og fred. Litt senere i G22 står det imidlertid at dersom man bærer ut sitt hedenske (udøpte) barn skulle man bøte tre merker. “Um nokon ber ut det heidne barnet sitt og let det døy, då skal han bøta tri merker til biskopen” (Robberstad 1981: 34). Den straffen er med andre ord på lik linje med Ftl.kr. Hvem som har vedtatt dette er usikkert, men trolig er det snakk om en felles lovformulering (Olav og Magnus hadde felles oppfatning). Det er derfor ikke uten grunn man gjennom et slikt barnedrap ble funnet skyldig i “det store mordet” som det heter. Det henvises til at straffen er gjort om fra trimarksmål til ubåtamål av Magnus. Dette kan ha med å gjøre at utbyrd eller det å sette ut barn ble ansett som mer alvorlig under Magnus enn det var under Olav.⁸⁸

Det kommer videre frem at det er drotten sitt ansvar å se til at trelen gjør det som lovverket påbyr. Om en trel bærer ut barnet sitt for å dø skal drotten hudstryke han og deretter selge han som slave. Dersom drotten spiser sammen med den skyldige trelen skal han bøte tre merker til biskopen. Det skilles også mellom en innfødt og en utenlandsk trel. Alvorligheten er enda større om det er en utenlandsk trel som har begått lovbruddet. I lovverket står det at da “skal drotten bøta seks øyrer til biskopen og slå hudi av trælen og ha slege fyre femt etter at sak er reist, eller kjøpa hudi hans for 3 øyrar av biskopen” (Robberstad 1981: 34). Som i Ftl.kr. er det interessant å se hvilken enorm posisjon husbonden hadde over de ufrie.

⁸⁶ Olavsson 1981: 35.

⁸⁷ Robberstad 1981: 34. (G22).

⁸⁸ Robberstad 1981: 35. (G22).

2.5.4 Oppsummering

Det er innlysende at det var forbudt å sette ut barn for å dø. Dette gjaldt også for barn som ikke var døpt, om man leser G22. Det står i den oversatte utgaven til Robberstad at Magnus hadde gjort ubotamål på utbæring.⁸⁹ I motsetning til de østlandske lovene er ikke uttrykket ørkymbl brukt i denne kristenretten. I G21 er det imidlertid også for dette lovområdet omtalt unntak fra påbudet. Dersom barnet var født med sterke misdannelser kunne man slippe å «ala det upp» (Robberstad 1981: 34). Det kan tenkes at de kriteriene som er ramset opp i G21 er sammenfallende med hva som lå i begrepet ørkumbl i Etl.kr. og Btl.kr.

I G22 er det kun et totalforbud mot barneutbæring det henvises til. Her er det ikke noe rom for å sette ut hverken barn som var døpt eller ikke døpt. Straffen virker imidlertid å være strengere for å sette ut dømte barn versus de som var hedenske. Om man leser G22 er det en selvmotsigelse når det innledningsvis refereres til både hedenske og kristne barn som grunnlag for å miste alt gods og blir fredløs, mens man senere referer til en bor på tre merker til biskopen om man ble funnet skyldig i å sette ut sitt hedenske barn.

Loven tar også for seg trelles situasjon der straffen er strengere. Her kan man hudstryke trelsen og selge ham som slave dersom han setter ut barnet sitt (G22). Som med mange av de andre kristenrettene er det tolkninger som til dels kan virke motstridende, men det generelle bildet var at det ikke var tillatt å sette ut barn i Gtl.kr.

2.6 Sammendrag.

En ny mentalitet ble neppe innprentet i folk umiddelbart etter den kristne læres inntreden, men det er opplagt at en av kirkens hjertesaker var å verne om menneskelivet. Dette skiftet mot større rettsvern for barnet har, som alle andre endringsprosesser foregått over tid. At utbyrd, eller det å kvitte seg med enkelte barn var en sosialt akseptert praksis før den nye læren kom er noe som de fleste er enige om. Et annet argument for at denne praksisen hadde vært tillatt i hedensk tid er den utstrakte bruken av uttrykkene “bæra ut” og “slå ut” i lovverkene.

I de kristne lovene som kom til på 1100-1200 kan de empiriske faktaene som foreligger finne klare trekk som går i retning av en kriminalisering av utbyrd. Det eneste unntaket var som sagt dersom barnet på en eller annen måte var født med ørkymbl (i de østlandske lovene),

⁸⁹ Robberstad 1981: 35. (G22).

konkrete misdannelser (Gtl.kr.), eller ikke hadde mannehovud som det het i Ftl.kr. Det samme gjaldt for Gutaloven (Gotland) som antagelig ble skrevet ned på et noe senere tidspunkt enn de norske lovene.

“Every child must be fed that is born in our country and it must not be abandoned”
(Peltikainens sitat fra Gutaloven, Ahlback, s.81.)

Det er med andre ord klare likhetstrekk med de norske kristenrettene som også har et generelt forbud mot barnedrap. Det blir likevel for upresist å hevde at utbyrd ble totalforbudt med de nye lovene. At utbyrd er nevnt spesifikt i Ftl.kr. og Gtl.kr. er i seg selv et tegn på at dette var en praksis som fremdeles eksisterte ved nedskrivelsestidspunktet, om man ser bort fra ulike tolkninger knyttet til misdannelser. Sånn sett kan man sette et formelt skille mellom det som var før lovene ble skrevet ned og etter, selv om det i praksis ikke fungerte slik.

I lovverkene er det satt et skille mellom barn som ble satt ut og barn som ble drept. I de østlandske lovene er ikke utbyrd nevnt med et eneste ord (selv om det trolig forekom). Det er likevel spesifikke henvisninger til tilfeller der barnet skulle oppfostres, og der det ikke var påkrevet.

I Btl.kr. heter det at man skal ”opfø alle barn” såfremt det ikke er født med orkumble. I loven er det ramset opp tilfeller der moren ikke kunne gi barnet føde. Disse barna skulle gravlegges i røyser (fotnote 66). Den andre østlandske loven Etl.kr. har en noenlunde samme paragraf (E 1). Også der heter det at alle barn skal opføes dersom det ikke er født med ørkymbl. Et motstridende påbud kommer frem litt senere i lovverket, E 5. Der er det gitt eksempel på barn som er født med lyter som øyne bak i nakken. Dette kunne man tro var klare kriterier som inngikk i ørkymbl-definisjonen, men det sies like fullt at dette ikke er tilstrekkelig for å drepe barnet. Det heter at man skal følge biskopens råd. For meg kan det virke som det er satt et klarere skille i Btl.kr enn i Etl.kr vedrørende hva som måtte til for at barnet ikke skulle måtte oppfostres.

Det som må bemerkes er de relativt uklare formuleringene rundt begrepet ”ørkymbl”. Det er opplagt at termen må settes i sammenheng med en misdannelse som heftet ved barnet. I alle lover er uttrykket nevnt utenom i Ftl.kr og Gtl.kr. I Ftl.kr er termen ”mannz” brukt (personer uten hoder). I F II 1 står det at alle barn i landet skal oppfostres så lenge det har menneskehode. I FII 2 er det også en referanse til utbæring av barn. Dersom man skulle bli

funnet skyldig i dette måtte man skrifte og bøte tre merker til biskopen. Dersom det er en trel som setter ut barnet sitt skal han enten betale seks øyrer til biskopen eller hudstrykes. Ut fra et sådant kriterium (uten hode) er det opplagt at barnet var dødt før man eventuelt satte det ut. Når det gjelder ørkymbl definisjonen mener jeg det kan være barn som ble født med en eller annen misdannelse. Det kan iallefall diskuteres hvorvidt dette var funksjonshemmede barn, eller barn som var døde ved fødselen. Ettersom det er snakk om oppfostring er det første alternativet mest trolig. Tvilen som er knyttet opp til ørkumbl- begrepet er likevel et argument som støtter synet at utbyrd fremdeles eksisterte ved inngangen til kristen tid. I Gulatingsloven er det referert til misdannelser som grunn nok til å føre barnet til kirken og la det dø der. Her er det spesifikt beskrevet hvilken misdannelser som måtte være oppfylt.⁹⁰

I kapitlet har jeg også berørt den straff man kunne få dersom man ble funnet skyldig.

I de østlandske lovene er som sagt ikke utbyrd nevnt. Straffen er først innrettet mot barnedrap i barselsengen. Loven sier da at den skyldige skulle ha et evig liv i hedenskapet (forbrutt gods og fred, land og løsøre) Ekstra ille var dette fordi barnet ikke var døpt og dermed ikke kunne gravlegges i kristen jord. I B21. kommer dåpen sin viktige funksjon frem ved at presten får kraftige bøter dersom han nekter å døpe et barn som senere dør hedensk.

Samme straff finner vi i den andre østlandske loven E7.

For Ftl.kr og Gtl.kr. er straffen en bot på tre merker dersom barnet blir båret ut. I disse lovene er det i større grad bøter det er lagt opp til. I tillegg er det nevnt at trelle som satte ut sine barn skulle hudstrykes av år mannen på gården.⁹¹

Et dilemma mange kristne kunne komme opp i dersom man ikke hadde tilstrekkelige ressurser for å fø opp barnet, var at det ikke kunne gravlegges i kristen jord om det ikke var døpt. Det er mange usikkerhetsmomenter knyttet til hvorfor ting ble endret, men det kan vel tenkes at også kirken så dette dilemmaet når de åpnet opp for at moren selv kunne døpe barnet om presten ikke var i nærheten.

Grove har berørt dette problemområdet i sin oppgave. ”Fordelen var at det gjennom en slik praksis kunne bli døpt før det døde, uansett dødsårsak. Gjennom denne praksisen kunne barnet derfor gravlegges i viet jord” (Grove 93: 54). Dette blir også kommentert i Ftl.kr. som åpner for en slik praksis om ingen annen utvei var mulig.

⁹⁰ Robberstad 1981: 32 (G21)

⁹¹ Se G22 og F II 2.

«Det har erkebiskop Jon sagt og løyvt. At om det ber så til at ei kvinne vert verande åleine og føder eit barn, og barnet er så veikt at det ikkje kan komme til prest, og ingen mann er så nær at det kan hjelpast til med å døype barnet, då skal ho døypa det sjølv heller enn at det skal døy udøypt» (Hagland, Sandnes: 17, FII 3).⁹²

Kirken med sine kristenretter har blitt stående som selve symbolet på kampen mot å sette ut barn. Gjennom disse lovene kunne ikke enkeltindividet selv ta egne avgjørelser som vedgikk sitt barn. I tillegg finnes det mange eksempler fra sagalitteraturen som berører utbyrdproblematikken. I Finnbogasaga berettes det blant annet om et barn som blir bært ut og lagt i en steinrøyse (Finnboga saga: 288).⁹³ Svært ofte er disse beretningene med på å gi et mer helhetlig bilde av samfunnet sitt syn på det å sette ut barn, selv om det ikke kan vurderes som en primærkilde. Bildet blir enda klarere dersom beretningene brukes sammen med de ulike lovene. Gjennom mange av de påbudene man finner er det naturlig å bruke den retrospektive metode der man ser bakover i tid og vurderer de ulike paragrafer i en større sammenheng.

Ut fra det jeg kan finne av påbud i kristenrettene blir Clover sin påstand ” at i den pre-kristne tida var det vanlig at alle familier satte ut barn, mens etter kristendommens inntredelse ble denne praksis bare videreført av fattige familier”⁹⁴ noe som ikke kan være dekkende ved lovenes nedskrivelsestidspunkt.

3. Blotet

I motsetning til kristendommens monoteistiske gudstro, trodde det før kristne-mennesket på flere guder. Man må kunne anslå med stor sikkerhet at det fantes en århundrelang tradisjon der man bygde på blotet som et middel for å erverve gudenes gunst. Man ofret noe for å styrke gudene.⁹⁵

⁹² ”F II 3. Sva hefir ion erkibiskop mælt oc lønpt ef sua best at. At kona uerðr einsaman stoðð oc væðr hom lettare barns. Oc er barn sua vramt at pat ma eigi koma til fundar iuðr prest oc er eði annara manna sua at hiolp megí ueita barbe pui at skira. Pa skal hon skira pat seolf hellðr en oskirt værði ðaut. (NgL I, 1846: 133).

⁹³ Se også Vatndølasaga, saga om Gunnlaug Ormstunge, Torsteins saga.

⁹⁴ Se s. 50 og 51.

⁹⁵ Steinsland 2005: 276.

I den første kristendomsfasen er det svært problematisk å se den hedenske kultus løsrevet fra den kristne. Kunne det kanskje være slik at dyrkelsen av Gud kunne være en videreføring av den kult som hadde eksistert under hedenskapet? Johan Hovstad gir en rekke eksempler som kunne underbygge dette synet i sin avhandling.⁹⁶

“Ein gong det teikna til å bli uår, for bisp Jon den heilage til vårtinget på Tingøyrrar, og der heitr hann til ars, med samtykke frå alle menn at dei skulle bygge kyrkje og gard der, og alle skulle yte tilskot så det kunne bli gjort” (Hovstad 1948: 220).

“Å heita til års” var visstnok en betydning for at man kunne blote til de hedenske gudene mot at de skulle gi et godt år tilbake. Man må kunne anslå med stor sikkerhet at det fantes en århundrelang tradisjon der man bygde på blotet som et middel for å erverve gudenes gunst. Man ofret noe for å styrke gudene.⁹⁷

En annen beretning er hentet fra ferden til bispeemnet Gudmund Arason der han med sitt følge kom ut for hard storm på havet. For å berge seg selv ofret de til gudene.⁹⁸ Slike historier viser at blotet som en kult-handling ikke nødvendigvis ble avskaffet med innføringen av kristendommen. Det er i større grad et karakterskifte av blotet det er tale om. Selv om det er en rekke vitnesbyrd på at bloting forekom etter at kristendommen var innført, er det interessant å observere at det var et bispeemne som stod i spissen for den kultiske handlingen.

I de norske kristenrettene finnes det mange henvisninger til blotet som kan bidra til å belyse dets kultiske stilling i samfunnet ved inngangen til kristen-tid. I betydningen kristenrett ligger det sterke føringer til noe som er forbudt. Selv om alle lovparagrafer er vinklet inn mot et forbud er det likevel aspekter ved dem som kan være av avgjørende betydning for forståelsen av blotet ved inngangen til kristen tid. Det er særlig de forordninger som direkte henvender seg mot kulten som er klagjørende i forhold til myndighetenes standpunkter. Det vil være interessant å se på hva straffen kunne være for å utøve blot og om det er noen distinkte ulikheter mellom lovene.

⁹⁶ Hovstad, Heim, Hov og Kyrkje, 1948.

⁹⁷ Steinsland 2005: 276.

⁹⁸ Hovstad 1948: 220.

3.1 Historisk bakgrunn

I perioden før kristendommen etablerte seg, hadde gudsforholdet en helt annen dimensjon blant allmuen enn i det kristne samfunnet. Slekten polyteistiske gudstro impliserte ofte kultiske handlinger som var tosidige med hensyn til krav og plikter. Under kristendommen er det i større grad slik at menneskene er underlagt Guds krav. Sånn sett kan det sies at mye av de plikter som heftet ved hvert menneske var noe som var nedfelt i de kristne læresetningene. Menneskene skulle få en rettmessig plass i himmelen dersom de fulgte de nye retningslinjene. De maktpersonene som skulle formidle det kristne budskapet var som regel geistligheten som opererte på vegne av pavekirken og kongene.⁹⁹

Før kristendommen hadde etablert seg i landet var det andre kultiske handlinger som var av avgjørende betydning for det religiøse mennesket. I denne tiden spilte blotet den samme rollen som bønner kom til å gjøre i kristen tid. De kultiske innslagene av blot var dedikert en guddom man mente å ha et nært forhold til. Noen av disse tradisjonsrike gudene var disene, kvinnelige gudevesener, som ble feiret med årlige blot over hele Norden. Den fremste av disse disene var Frøya som i samtiden var en av de mest kjente gudene innen Norrøn mytologi.

"Hun er den fremste disen, Vanedis er et av hennes tilnavn" (NKH bind 1 1983:150).

I den hedenske forestillingsverden kunne det ofte være slik at enkeltindividet knyttet til seg en bestemt gud som ble tilbedt. I forhold til den kristne Gud som mennesket hadde sterke indre forpliktelser overfor, var det innenfor den hedenske gudeverden blotet som var det vesentligste.

"Guden eller gudinnen er menneskets ”fulltrui” eller ”astvinr”, trofaste venn, fullgode venn. Man henvender seg ikke til en fjern og majestetisk guddom, men til en avholdt venn som forventes å gi gode råd og gjengaver for den oppmerksomhet som er blitt ydet" (Steinsland, Gro og Vogt, Kari, NKH bind 1: 144).

Det var en vesentlig betydning at de gudene man blotet til viste styrke gjennom å begunstige den som blotet. Om så ikke skjedde var det heller ingen grunn til å fortsette å blote til dem.

⁹⁹ Erkesetene i Hamburg-Bremen, Lund og Nidaros hadde som mål og kristne befolkningen i de nordiske landene. Konger og maktpersoner brukte kirken som et redskap til å samle inn under seg folket gjennom en felles religion. Dette kunne foregå på en fredelig og ikke fredelig måte (Steinsland 2005: 425-427).

I den hedenske kultus må det religiøse subjekt ha gått i retning av et gave-gjengave-prinsipp der man ofret for å oppnå noe. De gamle gudene som er en del av den norrøne mytologi har derfor trolig hatt en helt annen nyttefunksjon enn den kristne gud. Særlig guden Tor virker å ha innehatt enorm innflytelse. Dette kan underbygges av alle de Tor-amulettene som er funnet i arkeologiske utgravninger.

“I følge Adam av Bremen (Gesta IV:26 og 27) var han hovedguden med plass mellom Odin og Frøy i svearnas helligdom i Uppsala” (Sveaas Andersen 1977: 187).

Guden Tor har vanligvis blitt sett på som en stridens gud, og verner av menneskene mot fiender. Mye kan tyde på at han har blitt blotet til med den hensikt og nettopp unngå krig.

I brytningstiden mellom kristendommen og hedendommen var det primært satt et likhetstegn mellom det å blote, og det som man ut fra moderne terminologi kaller å ofre. I denne prosessen var det noe som ble ofret til ære for en spesiell gud. Et offer kan innebære at man overleverer noe som er verdifullt til guddommen slik at han kunne vise velvilje overfor folket. Ut fra de litterære kildene har det trolig blitt brukt dyr i denne ofringen, selv om også mennesker er omtalt. Adam av Bremen forteller blant annet at svearne ofret mennesker under de store blotsfestene, og under utgravningen av Osebergskipet fant man en eldre kvinne som var gravlagt sammen med den «yngre» dronningen. Nyere forskning stiller seg imidlertid tvilende til om det faktisk ble ofret mennesker.¹⁰⁰

Innenfor gaveoffer fantes det mange varianter som folket benyttet. En variant var at man blotet som en takk for noe som allerede var oppnådd. Det kunne være alt fra en god innhøsting til det å slippe å gå i krig mot en fiende. Blotingen var derfor på mange måter en form for å si tusen takk til den guden som hadde gitt fordeler til folket.

Den andre varianten var å blote til guden for at han skulle begunstige kultforsamlingen eller enkeltindividet. I slike tilfeller var det noe som ennå ikke var oppnådd. Dette ønsket kommer blant annet frem i Yglingsagaen der det heter at "ved vinterdagen skulle det blotet for godt år, midt på vinteren for god grøde, og sommerdagen var det seiersblot." (Snorres kongesagaer bind 1: 20).

¹⁰⁰ Jeg omtaler dette i kapittel 1.2.

Et annet aspekt ved selve blotskulten hadde røtter tilbake til den gamle forestillingen om verdens undergang (ragnarok). Tanken om at gudene skulle gå under synes å ha vært noe som folk på beste måte søkte å unngå gjennom å blidgjøre dem. Også i dag finnes det mange sekter som spår en form for undergang der menneskene skal lide for de urettmessigheter som de har gjort.

En av de mest utførlige beretninger om ofring til de hedenske guder har vi imidlertid fra en arabisk kilde. Det hele skal visstnok ha funnet sted år 922 e.Kr. Det er den Islamske teologen Ibn Fadlan, som overværer en delegasjon nordiske kjøpmenn som utfører et ritual på bryggekanalen. Han beretter at kjøpmennene gir offergaver foran en trefigur som skulle forestille deres Gud. Det hele må sees i et nytteperspektiv der målet var at denne ofringen skulle gi de impliserte en god handel. Gikk handelen tregt skulle det bringes flere offergaver, men dersom det gikk bra slaktet han et antall dyr som han ga som almisser. Sannsynligvis skulle det være en slags takk for at handelen hadde gått bra. Selv om det kan være en rekke overdrivelser i slike fortellinger er det ingen grunn til å betvile den reisendes beretning.¹⁰¹

Arkeologen Olav Olsen har i sine forskningsstudier kommet fram til at blotet kunne være til ære for gudene. Man spurte ikke om noe, men ga i stedet noe til gudene.¹⁰² Sagt på en annen måte ble det ofret noe til Gudene slik at han ble styrket og senere kunne vise velvilje. Det kunne også blotet være for å unngå hendelser man ikke ønsket skulle inntreffe, som krig og andre stridigheter. I ynglingesagaen heter det blant annet etter en fredsinngåelse kong Granmar hadde inngått. "Våren etter dro Granmar til Uppsala for å blote for fred om sommeren, som skikken var". Det som var oppnådd, behøvde med andre ord ikke å være evig. Man måtte derfor fortsette å blidgjøre gudene gjennom blotet, for å holde på det som var oppnådd.

I Vita Anskarii berettes om "hur den förre kungen Erik upphöjs till gud och ett tempel byggs till hans äre. Sedan avlagger folket löften dar och bringar offer" (Issakson: 17). Man må likevel anslå at de ulike offerhandlinger ble praktisert på ulike plasser alt etter hvor, og til hvem man blotet. Det berettes i mange kilder om hov som ble brukt til blotingen. Sannsynligvis var hovet en innendørs bygning der det ble holdt fester til ære for den guden det skulle blotet til. Eyrbyggjasagen støtter en slik beskrivelse av hovet som en bygning med

¹⁰¹ Olsen 1966: 58.

¹⁰² Olsen 1966: 58.

en innendørs kultus. Nyere forskning har funnet uttrykket «sal» som noe tilsvarende. Det var trolig innendørs der man tilba guden gjennom blot.¹⁰³

Sannsynligvis har det blitt bygget mange hov på de enkelte gårdene rundt omkring i landet. Man må ut fra de sparsommelige kilder som finnes på området anta at det var stormennene på de ulike gårdene som var goder (prester) for de rituelle handlingene. Kultpraktiseringen har sannsynligvis ikke vært styrt ovenfra, men ledet av den enkelte husbonde. Dette er i tråd med den samfunnsorganisering som hadde århundrelange tradisjoner i Norge. Landsbysamfunnet med en hierarkisk oppbygging var selve byggesteinene i denne strukturen.

“Gudsdyrkelsen rundt om i bygderne og på gårdene var ikke styret ovenfra. Den var fremstået af folkets skikke og sædvaner og blev ledet af traditionen” (Olsen, 1966:56).

Skal man forstå Olsen så var det med andre ord en praksis som hadde århundrelange tradisjoner som ikke trengte noen som helst styring fra Kongen.

I forbindelse med steder der blotet ble utført er det interessant å se litt nærmere på det norrøne uttrykket stalli. Skal man oversette det så betyr det ordrett for en “forhøyning”.¹⁰⁴ I Middelalderen kan det virke som det er blitt brukt som et ord for våre dagers alter (et stillas der avgudsbilder er oppstilt). Vi møter uttrykket både i lovverkene og i sagalitteraturen. Det kan ikke dateres til en bestemt tid fordi uttrykket blir benyttet i mange ulike kontekster. Man kan likevel konkludere med at det har blitt brukt både i tilbedelsen til den kristne Gud og de “andre guder”. I Snorre heter det bare at han malte offerblodet på alteret med blodskosten. At det har blitt brukt i selve offerhandlingen er derfor lite trolig ut fra Snorre.¹⁰⁵ Går man videre til Etl.kr. er det å lese et forbud mot å ha alter (stalla) i huset. Kristenretten tar med andre ord sterkt avstand fra en bruk av alteret utenfor kirken. Man kan anta at denne lovforordningen har å gjøre med at det i de mange hjem ble praktisert en hedensk kultus med tilbedelse av ikke-kristne guder. At alteret har spilt en betydelig rolle i denne kultusen er derfor tenkelig. Det er en av de få eksemplene på at lovverket direkte forsøker å regulere gudsstilbedelsen i

¹⁰³ Steinsland, 2005: 284

¹⁰⁴ Johan Fritzner har direkte oversatt uttrykket ”stallr”, med stillas hvor avgudsbilder er oppstilt. I Hertzberg sitt glossarium har han knyttet stalli til en oversettelse i E. I 24. Rett oversatt betyr det et ”fodstykke, alter, hvorpaa Under den hedenske gudstjeneste gudernes billeder havde sin plads; engi maðr skal hafa i husi sinu staf eða stalla.”(NgL bind V, 603).

¹⁰⁵ Olsen 1966: 60.

den private sfære. Primært var det de offentlige blotsfester man ønsket å komme til livs gjennom lovkodekser.

3.2 Borgartingsloven og blot

I Btl.kr. er det ingen lovparagraf som har blot i sin overskrift. Blotet er likevel poengtert der som i de andre kristenrettene. Til forskjell fra Ftl.kr. så er trollmannen i langt sterkere grad aksentuert, noe som også er kjennetegnende for Etl.kr. Det kan virke som om loven blander sammen synet på trolldom og det å blote. En teori kan være at disse to forholdene ble sett på som like alvorlige. I B31 er det følgende å lese.

”På Gud skal alle mennesker tro, men ikke paa bolvan (forbandelse ved en trollmann) og bloting. Og hvis en mand blir overført det, at han farer med hedensk blot, de som er forbudt i bokmaalet, da er han skyldig at bøte 3 merker” (Olavsson: 36, B31).¹⁰⁶

Det er mulig å kunne se blotet som en form for trolldom der den underdanige søker et gitt mål gjennom ofringen.

3.2.1 Straffen for blot.

Hvis en mann farer med hedensk blot står det klart at han skal bøte tre merker til biskopen (B31). Olavsson har definert “bokmaalet” som en betegnelse på kirkens skrifter.¹⁰⁷ Det karakteristiske ved disse kirkeskriftene var at de var skrevet på latin. Ut fra en slik tankegang er det nærliggende å tenke seg at kirkereformene på kontinentet var kjente for de kirkerettslærde i Norge. For kvinnene er det en noe annen formulering. Henvisningen er bare gitt til kvinner som oppfør sitt barn i hedenskapets navn. Det er naturlig å se denne formuleringen sammen med kvinnen som en trollkvinne. Det har til alle tider vært en utbredt oppfatning at det ved kvinnen har heftet noe trolldomsaktig. Dette ga seg utslag i utallige hekseforfølgelser opp gjennom middelalderen. Mundal/Steinsland hevder det kan være trekk ved den sibirsk-lappiske sjamanismen som kan ha influert på kvinnesynet i Norge. Også i denne kulturen har det heftet noe overnaturlig ved kvinnekjønn.¹⁰⁸ For Btl.kr. betones det

¹⁰⁶ “A guð skullu aller menn trua en æigi a bolfuan eða bloðskap. En ef maðr verðr at pui sannr. At han fær með hæiðin blot. Pau er firir boðen ero. at bomale. pa er han sæckr .ijj. morkum.”(NgL bind 1:372)

¹⁰⁷ Olavsson 1914: 36.

¹⁰⁸ Mundal/Steinsland 1989:100.

særdeles sterkt at det er den “værste troldkvinne som forgjør mand eller kvinde eller barn, ko eller kalv”(B31).

B31 som har blotingen i sin innledning omtaler også menn som «sitter ute og vækker opp trolldom eller farer til Finmarken for at spørge spaadom”(Olavsson: 37, B31). Det er usikkert hva som menes med uttrykket vekker opp trolldom. Trolldom har det å gjøre med en kultus som var forbundet med tilbedelse gjennom blotet. Uttrykket troll skal visstnok ha vært brukt om mennesker med visse overnaturlige evner. Gjennom de forordninger som er uttrykt i Btl.kr. er det opplagt at det ved inngangen til kristen tid har eksistert en hedensk sedvane rundt blot.

3.2.2 Oppsummering

Det er bare i B31 blot er spesifikt nevnt, men også i denne paragrafen er mye av essensen knyttet til trolldom. Loven er i noen grad lik Etl.kr. der det er straffbart å drive med blot, men er mye mildere i formen når man snakker om straff. I Etl.kr. er det antydninger til at man kunne bli lyst fredløs om man drev med blot (selv om det er litt selvmotsigende setninger i loven). I Btl.kr. ser man på trolldom og bloting som sammenfallende og behandler ofte disse fenomenene i samme paragraf. Det å drive med blot skal straffes med 3.merker til biskopen. Selv om blot og trolldom behandles i samme paragraf så er blot her spesifikt omtalt med tanke på straff.

Det er verdt å merke seg hvor lite blot er omtalt spesifikt i Btl.kr. I motsetning til Etl.kr. betones blot som noe som må straffes i mindre grad. Det er i stedet trolldom som får mye av oppmerksomheten i lovverket.

3.3 Eidsivatingsloven og blot

I Etl.kr er det en paragraf som er titulert med benevnelsen "Um heidin blot" (Om hedensk blot). Denne paragrafen lyder som følger:

”Ingen mand skal tro paa finner eller troldkjerringer, eller paa vitt eller blot eller rot¹⁰⁹, eller det, som hører til hedenskap, eller utse seg hjælp der”(Olavsson: 28, EI 45).¹¹⁰

Trolldom og blot beskrives her i samme setning, noe som kan bety at det ble oppfattet som sammenfallende. Å drive med trolldom og bloting er en form for påvirkning, der man ønsker å oppnå noe. I selve ordlyden er det et distinkt skille mellom det som er lov, og ikke lov. Det som kan bemerkes er at det er snakk om menn, da det henvises spesifikt til «ingen mand». La meg gå over til hva som står her vedrørende straff for å blote.

3.3.1 Straffen for blot

I E45 står det ikke noe spesifikt om straff for blot selv om blot er omtalt i samme setning som trolldom (vit), står at dersom noen trosset forbudet og dro til finnene skulle de gi alt sitt gods til henholdsvis kongen, biskopen og bøndene (1/3 hver). Dersom den anklagede nektet, måtte han bli rensset for synd av de seks mektigste menn i det herred han bodde i. Om de ikke skulle samtykke måtte han gå jernbyrd og skulle han falle der er han å betrakte som fredløs og ubotamann.¹¹¹ Det er med andre ord snakk om en juridisk formulert straff dersom man dro til finnene. Jernbyrden var i aller høyeste grad noe som var kjennetegnene for den hedenske kultpraksis. At den er nevnt spesifikt i lovverket viser at det er distinkte elementer av hedenskap i Etl.kr. På mange måter kan man hevde at Jernbyrden var det stikk motsatte av det

¹⁰⁹ Olavsson gir i fotnote på s.28 (Eidsivatingslovens kristenrett) en forklaring på ordet rot som han mener kan bety «alrune». Det er ansett å være en trolldomsplante.

¹¹⁰ ”Engi madr a at. a trua finna. eða forðæðor. eða vit . eða blot, eða rot, eða pat. er til heidins fiðar hýrir. eða læita ser par bota....”(NgL bind 1, 1846:389)

¹¹¹ Ubutáman var en som hadde gjort seg skyldig i en så stor forbrytelse at han ikke kunne sone med bøter.

som kirken sto for. Den ble med andre ord betraktet som en ren overtroisk handling. At den fremdeles eksisterte er i seg selv et bevis på at den nye læren ikke var sunket så dypt inn i lovmakernes sinn. Den ble den først forbudt i 1215 ved det 4. laterankosil.¹¹²

Om kvinnene heter det i samme paragraf at hver kvinne som farer med lyv er skyldig å bøte tre merker til biskopen dersom hun har gods som tilsvare det (lyv er i følge Olavsson det samme som kvakksalvermiddel, troldomsmiddel eller lækemiddel).¹¹³ Om det ikke er tilstrekkelig gods kan hver som ønsker det utnytte seg henne. I tilfelle ingen skulle ønske det skal hun fare fredløs. Hun kan også nekte for beskyldningene, men da må hun avlegge lyrittared. Om eden skulle falle er boten fastsatt til tre merker, 6 alens øre. At det er lagt til en ekstra sum utover de tre merker som vanligvis var pengestrafen, er i seg selv et tegn på at kvinner som ble betraktet som troldomsaktige ble straffet svært hardt. Dette kommer jeg tilbake til i et senere kapittel som berører troldom. Det er litt oppsiktsvekkende at når blot er nevnt i den innledende delen av loveteksten så er ingen ting vedrørende blot nevnt. Ettersom det står at det er forbudt med blot må man likevel anta at følgen av å bryte et forbud måtte resultere i en form for straff, noe som loven kommer litt inn på i E24.

En noenlunde samme formulering som E45 finner vi også i paragraf E24 som er nevnt "Om hedenskap". «Ingen mand skal ha i sit hus stav eller stalli, vitt eller blot, eller det som hører til hedenskap. Og hvis nogen har, og han blir overført det, da er han fredløs og uhellig, og hver pening av hans gods. Hvis nu blot er fundet i ulaaset hus, matblot eller leirblot, gjort i en mandslignelse av leir eller deig, da skal han løse det bort derfra med lyrittared, skyldig at bøte tre merker til biskopen, hvis den ed falder" (Olavson:14, E I 24).¹¹⁴

Den eneste prinsipielle forskjellen ligger på henvisningen til finnene (samene) som ikke er nevnt i E24. I tillegg må det kunne sies at det er nevnt spesifikk straff om man fant blot i huset. Dersom man fant blot av noe slag i huset skulle den skyldige dømmes til å være fredløs

¹¹² Thunestad Hatleøy: 2019

¹¹³ Det er usikkert om man skal oversette uttrykket med lif eller lyf. I Hertzbergs glossarium er begge uttrykkene oversatt med "tryllemidler, undergjørende lægemidler; kona hver er fær með lif oc læz kunna bæta mannum. E. I 45"(NgL V, 1846:414).

¹¹⁴ "Engi maðr skal hafa i husi sinu staf eða stalla. Vit eða blot. eða pat er til hæiðins siðar uæit. En ef hefer oc uærðer hann at pui kunnr eða fannr. Pa er hann utlægr oc uhæilagr. Oc huær pæningr fear hans. Nu ef blot er funnit i husi laslausu matblot. eða læirblot gort i mannzliki. Af lærði. Eða af dægi. Pa skal hann peðan læysa i brot. Mæði. Sæckr. Iij. morkum ef æiðr fællz (NgL bind I 1846:383).

og uhellig. Dette ble betraktet som en svært streng straff og ble bare idømt for de alvorligste forbrytelsene i landet. Det er nevnt spesifikt de tilfellene der det ble funnet leirblot eller matblot i et ulåst hus. Da måtte den anklagede gjøre seg skyldfri gjennom lyrittareden. Dersom den skulle falle var han skyldig i å bøte tre merker til biskopen.¹¹⁵ Det er en del uklarheter hva som var den prinsipielle forskjellen med å finne blot i huset, og det som omtales som matblot og leirblot av en mannsskikkelse, men straffen er åpenbart ulik.

Ifølge loven var det også ulovlig å ha noe hedensk låst i kister (arker) eller kar. Ikke bare ble eieren av gjenstandene straffet. Det kommer også i klartekst frem at eieren av nøklene (uansett hvem han var) skulle straffes med fredløshet.

Det er interessant at lovformuleringen bruker ordet “det” som en samlebetegnelse på de hedenske innslagene. Det er likevel logisk at hedenskap gjemt i kister primært måtte være knyttet til det som man kalte for “stav”. Dette var ifølge Olavsson det samme som en trolldomsstav (Olavsson 1914:14). I tillegg kan det selvsagt tenkes at det var knyttet trolldom til spesielle relikvier eller ikoner. Alle de nevnte lovformuleringer var knyttet til mannen og ikke kvinnen.

3.3.2 Oppsummering

Kristenretten tar for seg blot spesifikt, men bruker begrepet sammen med andre forhold som lovmakerne anså som lovbrudd. Det er uklart beskrevet i E45 når det bare henvises til finnene når man omtaler straff. Ser man på en annen del av lovverket E24, er det derimot den strengeste straff man kunne få dersom det ble funnet blot i huset. Da skulle man være fredløs og miste alt gods. Men også her er det noe misvisende og vanskelig å tolke spesifikt, da ordlyden i samme paragraf sier at dersom det ble funnet leirblot eller matblot i huset kunne man frifinne seg selv gjennom lyrittareden. Dersom man falt skulle man bøte tre merker til biskopen. Straffen her var med andre ord ikke så streng som det henvises til over der man kunne bli lyst fredløs. Det man uansett kan konkludere med var at blot var noe man anså som et lovbrudd, og noe man ville til livs gjennom den nye kristne læren som tok avstand fra alt som hadde med blot å gjøre.

¹¹⁵ Olavsson 1914: 28 (E24).

3.4 Frostatingsloven og blot

FIII 15, har fått navnet ”Um blot a heidnar vettr” (Um bloting til heidne vette). Det er med andre ord en egen paragraf som omhandler blotet i Ftl.kr. på samme måte som Etl.kr. der overskriften er ”Um heidin blot” (E45). For Ftl.kr. sitt vedkommende kan det derfor virke som det i større grad er snakk om en ofring til de hedenske guder (heidne vette). Ut fra den viten man har om gudssynet til de kristne er det naturlig å tenke seg at uttrykket ”heidne vette” er sidestilt med de norrøne guder. I likhet med de andre kristenrettene har også Ftl.kr. lovformuleringer som tar opp alvorlighetsgraden for å bli tatt for blot. I tillegg er det også for dette lovområdet nevnt troldom og spådom sammen med blotet.

Blotet var en kultus som hadde en århundrelang tradisjon i Norge. At det er nevnt med en egen paragraf i Frostatingsloven er i seg selv et vitneprov for at det var relativt vanlig i Norge ved inngangen til 1200-tallet.

3.4.1 Straffen for blot

Som i de andre kristenrettene er det påpekt en straff dersom man blotet til de hedenske guder. I FIII 15 heter det: ”Om ein mann bloter til hedenske vetter, eller om han fer med spånader eller med trollskap, så er den mann som lyder på såvore og hyser slik ein mann til den slags, utlæg som ein drapsmann, og biskopen skal ha alt hans gods” (Hagland og Sandnes : 44, F III 15).¹¹⁶

Det er med andre ord snakk om en straff som sidestilles med en drapsmann. Ut fra et slikt perspektiv er det opplagt at denne type forbrytelser ble straffet svært hardt fra myndighetenes side. Også i denne kristenretten har imidlertid den anklagede en mulighet til å få bevist sin mulige uskyld gjennom jernbyrden. Det faktum at straffen kan ha vært strengere i Ftl.kr. vil jeg anta har å gjøre med at den trolig ble forfattet på et senere tidspunkt enn de øvrige kristenretter.

I overgangsfasen til det mer lovregulerte samfunnet (i kraft av egne lover) kan det tenkes at mange kunne bli fristet til å beskyldte motstandere for ting de ikke hadde gjort. Det ble derfor lagt til en tilføyelse om de menn som kunne finne på å fremsette falske anklager. Anklageren

¹¹⁶ ”Ef maðr blotar a heidnar uetter eða fer hann með spasogur eða með gerningum sa maðr er pui lyðir oc þann mann husar til þess. Hann er sua utlæggr sem manz bane. en biskup a huern pening fear hans.”(NgL bind 1, 1846: 152).

ble betraktet som fjølmælesmann dersom beskyldningene viste seg å være usanne.¹¹⁷ Det er naturlig å tenke seg at mange kunne finne på å komme med falske anklager mot personer de var motstandere av uten at det fikk juridiske følger. Et argument som kan sette problemstillingen i et annet lys er den rolle som æresbegrepet spilte i middelalderen. Dette kan man også se gjennom den rolle som ætten spilte for den enkelte familie. Ut fra den tanken er det naturlig å tenke seg at den enkelte familie kviet seg for å sette fram falske anklager. Om så skulle skje, og de ble gjennomskuet, representerte det en enorm skam over hele slekten.

3.4.2 Oppsummering

Ser man hva kristenretten skriver om bloting og tilbedelse til de norrøne gudene er det innlysende at den “hedenske kult” var et problem ut fra de kristne lovmakernes standpunkt. Derav kan man også slutte at det var en utstrakt ikke kristen kultus som eksisterte i Norge ved inngangen til det trettende århundret. Dersom det ikke hadde vært ansett som et problem hadde det heller ikke blitt nevnt i lovverket. Man kan likevel sette spørsmålstejn ved graden av motstand mot kristendommen. Som i annen maktpolitikk så behøver ikke makthavernes synspunkter å samsvare med den allmenne befolkningen. Det er viktig å ha i tankene at det bare var en liten del av befolkningen som tilhørte “toppsjiktet ” i Norge. Som jeg tidligere har presisert så var mange av disse utdannet ved de fremste utdannelseinstitusjonene i Europa. Ut fra Ftl.kr. mener jeg det finnes trekk som tyder på at den norrøne gudetroen fremdeles eksisterte blant visse lag av befolkningen. I første rekke sikter jeg da til de deler av befolkningen, hvis Rom og geistlig kirkelovgivning var noe fjernt. Det var uansett en distinkt og streng straff dersom man ble funnet skyldig i bloting. Det som er verdt å merke seg i Ftl.kr. er at bloting her er omtalt som bloting til «heidne vette», og straffen er fredløshet. Det står ikke noe spesifikt knyttet til blot i huset i Ftl.kr.

3.5 Gulatingsloven og blot

I likhet med Ftl.kr. og Etl.kr. så har Gtl.kr. en paragraf som omhandler det å blote. Det betones veldig sterkt at bloting til de hedenske guder er strengt forbudt. G29 lyder som følger:

¹¹⁷ Fjølmælesmann, en som driver med fjølmæli=folkesnakk, ordgyteri, løst skvalder. I rettslig sammenheng ville det å være fjølmælesmann innebære at man hadde snakket ærekrenkende om andre: se Hagland og Sandnes: 231.

”Blot er oss og forbode; me skal ikkje blota til heiden gud eller til haugar eller horger. Men um nokon vert sannskyldig i det, då har han forbrote kvar penning av godset sitt; han skal gå til skrifte og gjera kyrkjebot” (Robberstad 1981: 44).

Paragrafen er i seg selv svært lik de formuleringer man finner i de øvrige kristenretter. Det som må kommenteres er pålegget mot bloting til hauger eller horger. Med hauger menes det trolig gravhauger, men man kan heller ikke utelate at det kunne være andre hauger. Kunne det kanskje tenkes at befolkningen lagde egne hauger som de tilla en hellig betydning? Som tidligere poengtert så var det i mange tilfeller snakk om folkets trang til å tro på noe. Som Mircea Eliade poengterte i sin avhandling¹¹⁸ kunne det hellige manifestere seg i alle ting. At det skulle hefte noe hellig ved haugene er derfor ikke overraskende. I det islandske lovverket er det også henvisninger til det hellige. Til forskjell fra de norske landskapslovene er det blant annet satt et regelrett forbud mot “å tro på trolldomskraft i steiner”.

3.5.1 Straffen for å blot

I G29 som omhandler blot, presiseres det sterkt at dersom individet blir tatt med å gjøre blot har han forbrutt hver penning av sitt gods og må gjøre kirkebot. Motsetter han seg å gjøre kirkebot skal vedkommende «fara ut av å landeigni at kongen vår» (Robberstad 1981: 44). Dette var strengere enn i Ftl.kr. der straffen var 3 merker til biskopen.

Det presiseres også at det er strengt forbudt å ha en kultplass utenfor huset sitt. Dersom man brøt dette påbudet var det å betrakte som et lovbrudd. Om en person blir funnet skyldig i det måtte han bøte tre merker til biskopen, samt gå til kirken, skrifte og gjøre kirkebot. Om han motsatte seg dette skulle han bortvises fra landet. Det er slående hvor likt dette lovutkastet er den delen av Ftl.kr. som omhandler nettopp tilbedelse av de hedenske guder. Av det kan man gjøre seg den mening at det sannsynligvis er Magnus som har forfattet dette utkastet av Gulatingsloven.

I Gtl.kr er det ellers få henvisninger til blotet utenom G29. I G28 er det i stedet sterkt vektlagt den rolle som spådommer og galdresang hadde i samfunnet, men her er ikke blot nevnt. I motsetning til eksempelvis Etl.kr. og Btl.kr der blot og trolldom er sammenflettet i samme setning.

¹¹⁸ Eliade 2002.

3.5.2 Oppsummering

Blot som kultisk handling er lite omtalt i Gtl.kr. Det er bare referert til i G29 som har blotet som en del av det som blir beskrevet. I den oversatte utgaven av loven står det ikke hvem som har vært forfatteren, men straffen for å drive med blot er veldig streng da det refereres til tap av alt jordegods. I tillegg om man motsetter seg kirkebot skal vedkommende landsforvises eller «fara ut av åleidigni» som det heter i loven.

Det må bemerkes at Gtl.kr. har en veldig streng straff dersom noen ble tatt for blot. At det spesifikt omtales må bety at det ble ansett som et problem når loven ble forfattet.

3.6 Sammendrag

I dette kapitlet har jeg belyst en rekke aspekter knyttet til bloting i overgangen mellom det hedenske og kristne samfunnet. I kristenrettene har jeg sett på hvordan lovene i de respektive landskapene omtaler blot og i hvilken grad straffen konkretiseres. Det er opplagte ulikheter mellom lovene der Etl.kr og Btl.kr. skiller seg ut fordi trolldom er så sterkt sammenvevd med blot. I Etl.kr. er begrepet vit og blot (E45) brukt i samme setning samtidig som straff for blot ikke er nevnt spesifikt. Dette kommer mer til uttrykk i E24 der det er blot i eget hus som omtales. Det er interessant at leirblot av mennesker her er noe som omtales. Det har vært diskutert i flere runder hvorvidt mennesker har vært brukt som offer i blotshandlinger, men nyere forskning har i stor grad avskrevet dette. I de andre kristenretter er det i sterkere grad en spesifikk straff for blot.

For Btl.kr. er det en bot på tre merker som er straffen dersom folk ble tatt for å drive med hedensk blot. Dette var tilfeller der den skyldige var tatt mens han drev med blot eller annen hedenskap. I Etl.kr. (E24) er det nevnt tilfeller der det var funnet tegn til bloting av leirfigurer. Straffen skulle da være bot på tre merker til biskopen. Som i de andre rettene var det imidlertid en mulighet for å frikjenne seg gjennom lyrittareden. Det som er verdt å bemerke er at E24 omtaler blot på litt ulike måter. Dersom man ble funnet skyldig i å ha blot i huset ble man lyst fredløs og uhellig. Hvorfor leirblot og matblot ikke gikk inn under samme betydning er uklart.

Et annet interessant aspekt som kan settes i sammenheng med E24 er ordlyden blot funnet i ulåst hus. I den ordformuleringen kan man trekke slutninger at blotet fant sted i eget hus, noe som strider mot den tradisjonelle oppfatningen som har sett på blotet knyttet opp mot hovet. Nyere forskning har sett på hovene som det samme som sal. En stor bygning som kunne brukes til mye forskjellig, men at blotsplassen var en del av salen. En annen blots plass har med stor sikkerhet vært i de ulike hjem, ofte ved alteret (stalla). Dette må kunne settes i sammenheng med det forbudet som ble satt mot å ha stalla i huset.

I Ftl.kr. er det også satt et distinkt forbud mot blot. FIII 15 som omtaler bloting til heidne vette. Til forskjell fra Btl.kr. og Etl.kr. der det primært er tale om en bot på tre merker til biskopen (leirblot/matblot) så kan det virke som om straffen har blitt strengere i Ftl.kr. dersom forbudet brytes. Ble noen tatt i å blote her var han utlæg og ble betraktet som en drapsmann og biskopen skulle ha alt jordegodset. Her kunne man kun bevise sin uskyld gjennom jernbyrden. I selve formuleringen ligger det klare indisier på at blot fremdeles eksisterte da Ftl.kr. ble skrevet ned. Når man tar i betraktning at denne loven trolig ble forfattet på midten av 1100-tallet er det mye som tyder på at selve blotet som kult eksisterte langt inn i kristen tid.

I Gtl.kr. er det referert til tilfeller der det blir blotet til hauger eller horger. G29 er slående lik FIII 15, med unntak av at det her omtales spesifikt hva man ikke skulle blote til. Straffen var også her tap av alt jordegods om man ble funnet skyldig. Det er med andre ord en utstrakt oppfatning i alle kristenrettene at blot var å betrakte som kultfenomener som kristendommen tok avstand fra. At blot er så integrert i lovtekstene knyttet opp mot trolldom i Btl.kr. og Etl.kr. er avvikende fra hvordan blot er beskrevet i Ftl.kr. og Gtl.kr. Etl.kr. sin omtale av leirblot er også noe som bare er spesifikt nevnt for dette landskapet. Det er meget mulig at mennesker har blitt brukt som offer i den før- kristne tida, men mye tyder på at dette ikke var tilfellet ved kristenrettene nedskrivningstid. Sagakritikken går også i den retning at dyr var det som hovedsakelig ble ofret. At det ikke er nevnt i lovverkene med et eneste ord kan i seg selv være et sterkt indisium på at dette var avskaffet, om det i det hele tatt hadde forekommet (Riktignok er leirblot av mennesker nevnt i Etl.kr, men dette var trolig bare en symbolhandling).

4. Trolldom og spådom

Som jeg nevnte i kapittel 3 så er det flytende overganger mellom blotet og det som gikk under spådom og trolldom. For begge vedkommende er det tale om en kult der målet er å påvirke gudene gjennom en menneskelig handling.

Ut fra kristenrettene virker det som spådom har hatt en særlig posisjon i de nordlige delene av Skandinavia. Det er særlig interessant å observere at flere av kristenrettene har egne paragrafer som omhandler spådom (B 31). Trolig må finnene (som var et annet ord for samene) ha innehatt en helt spesiell posisjon med hensyn til det overnaturlige og spådomsaktige. I Btl.kr. står det følgende å lese:

«Det er oboteverk, hvis en mand farer til Finmarken for at spørge spaadom» (Olavson:37, B31).¹¹⁹

I følge Sandnes var uboteverk det samme som ubotesak der den skyldige ble straffet med utlegd (fredløshet).¹²⁰

Det er ikke bare relasjonen trolldom og bloting som er flytende. Det samme kan også gjelde i relasjonen spådom og trolldom selv om disse to begrepene henger mer sammen. Man kan kanskje uttrykke det slik at spådom i større grad er en måte å forutse noe som skal skje, mens trolldom er bundet opp til noe man må yte for å oppnå noe. I så måte er det tettere bånd mellom trolldom og bloting enn hva tilfellet er mellom spådom og bloting. Nyansene er med andre ord svært vage. Det er innlysende at denne tankegangen måtte bryte med den kristne religionen som hadde som felles mål å få folket bort fra den tro at man kunne oppnå begunstigelser gjennom overnaturlige handlinger og hendelser. Det er på det rene at dette var en praksis som på mange måter var ansett som et onde av de kristne.

Kjønnsmessig var det små skiller med hensyn til type straff mellom menn og kvinner. Den prinsipielle forskjellen var knyttet til prosessen som vi i dag kaller anke av en avsagt dom. Her var det en del ulikheter mellom lovene som jeg kommer tilbake til.

¹¹⁹ ”Det er ubota værk er maðr fær at a finmarkr at spœria spaðom” (NgL 1:372).

¹²⁰ I Hertzberg sitt glossarium bind IV er ubotaverk oversatt ”gjerning, hvorved nogen gjorde sig skyldig i ubotamål”. Ubotamål var igjen det samme som å være fredløs.

4.1 Historisk bakgrunn

Trolldom og spådom er noe som ble ansett som anti-kristelig, og synliggjøres gjennom den rolle fenomenene har fått i kristenrettene. Den samiske befolkningen i nord har i et historisk perspektiv blitt bundet opp mot magi og trolldom. Dette gjenspeiler seg også i kristenrettene da «finnene» er et uttrykk som brukes (navn på samene i kristenrettene). Den formen for magi som ofte forbindes med samene er sjamanisme. Noaidi, eller den samiske sjamanen tilkaller døde mennesker gjennom joik og tromming på runebommen. Det var han som gjennom ulike ritualer påkalte forfedrene, og de fungerte som mellommenn mellom menneskene og de åndelige maktene.¹²¹ At finnene har blitt sett på med mystiske briller opp gjennom historien er innlysende. Det var en oppfatning som tilsa at samene hadde magiske evner.¹²² Nesheim poengterer at mange oppfatninger rundt samisk trolldom oppstod i kjølvannet av de noaidiske ritualene. For kristendommen ble det et mål å lage forbud mot de rituelle handlingene som mange oppfattet som trolldom. Som en følge av dette startet en misjonsvirksomhet på 1200-tallet som vedvarte i flere hundre år. Den foregikk imidlertid veldig spredt og satte ikke de store sporene etter seg i de første hundre årene.¹²³

Det var en oppfatning at makten og ånden lå i naturen, og det var forfedrene som i stor grad måtte vekkes til liv. Det er referert til samene flere steder i de litterære kildene. Allerede i sagalitteraturen møter vi noaiden og beretninger om samenes evne til magi og spådom.¹²⁴ Kristenrettene er som sagt opptatt av å kommentere forbud mot å dra til finnene (noe jeg kommer tilbake til). Dette er i seg selv en indikasjon på at man anså trolldom og spådom som en utfordring, og noe man ville til livs ved inngangen til kristen tid i Norge. I *Historia Norvegia*, finnis *histoire* fra 1100-tallet blir blant annet en samisk sjamanseanse beskrevet.¹²⁵ Det er skrevet en god del om samisk historie fra 1500-tallet og utover, men jeg kommer ikke til å redegjøre for det annet enn at finnene er spesifikt nevnt som en gruppe som folket måtte holde seg langt borte fra. I denne oppgaven er det forholdene opp til kristenrettens nevskrivningstidspunkt som vil bli viet oppmerksomhet. Finnene ble trolig kristnet senere enn de som bodde lenger sør i landet. Dette er noe som Kvandal tar opp i sin avhandling.¹²⁶ Mye

¹²¹ Nesheim 1979: 36. Hætta 2002: 68

¹²² Hætta 2002: 69

¹²³ Nesheim 1979: 37-38.

¹²⁴ Hætta, 2002: 69.

¹²⁵ Hætta, 2002: 69.

¹²⁶ Kvandal 1925: 44. Olav kristnet hele Norge, men Finnmarken var ikke medregnet.

av begrunnelsen er at det meste av kontakten med det kristne Europa foregikk lenger sør i Norge.

4.2 Trolldom og spådom i Borgartingsloven

Btl.kr. har en egen paragraf som omhandler trolldom (B31).¹²⁷ Når man leser paragrafen kan det virke som det er klare fellestrekk mellom blotingen på den ene siden, og trolldom/spådom på den andre siden. Dette kommer tydelig til uttrykk gjennom det faktum at de tre hedenske elementene er nevnt i samme paragraf og behandlet på noenlunde samme måte (Um forðædoskap). Ulike handlinger omtales litt om hverandre, og når man leser loven er det liten tvil om at bloting, trolldom og spådom på mange måter ble ansett som ulike handlinger med ulikt straffenivå. Hvorfor flere handlinger er nevnt i samme lovbold er usikkert, men det er en felles essens i blot, trolldom som bygger på noe man vil oppnå. Det som går igjen er viktigheten av å tro på gud, og fri seg fra den hedenske sedvanen med tilbedelse av naturgudene.

4.2.1 Straff for trolldom og spådom

Straffen for ulike handlinger er referert til i loven, men mye henger sammen med andre handlinger som kan relateres til blotet. Straffen er i noen grad ulik, og beskrives uklart med tanke på hva som egentlig lå i ulike formuleringer. I B 31 som heter «Om trolldom» står det følgende:

“Paa Gud skal alle mennesker tro, men ikke paa bolvan og bloting. Og hvis en mand blir overført det, at han farer med hedenske blot, de som er forbudt i bokmaalet, da er han skyldig at bøte 3 merker.

Og hvis en kvinde biter finger av sit barn, eller taa, og gjør det til langlivilis, er hun skyldig at bøte 3 merker.” (Olavsson: 36, B31).¹²⁸

Bolvan er oversatt med trollmann i Olavssons oversatte utgave.¹²⁹ Her er straffen 3 merker om man blir tatt for å tro på bolvan. Leser man videre i paragrafen er alvorlighetsgraden større om

¹²⁷ Olavsson 1914: 31 (B31).

¹²⁸ ”A guð skullu aller menn trua en æigi a bolfuan eða bloðskap. En ef maðr verðr at pui sannr. At han fær með hæiðin blot. pau er kirir boðen ero. At bokmale. pa er han sær .iij. morkum. En ef kona bitær fingr af barne sinu. eðr to. oc gerer det till langlifuis, sæckr. iij. morcum”(Ngl bind I:372).

¹²⁹ Olavsson 1914, se fotnote 2 på side 36 i Olavsson oversatte utgave av Bgl.kr.

noen har noe trolldomsaktig i huset eller har karakteristika som kan avvike fra det normale. Det virker tolkningsmessig klart at dette ble regnet som en annen type trolldom dersom vi leser videre i B31.

“Den er den værste troldkvinne som forgjør mand eller kvinde eller barn, ko eller kalv. Og hvis troldom blir fundet i folks dyner eller bolster, haar eller negler eller froskeføter eller andre av de ting, som synes at være antydninger til troldom, da kan biskopens aarmand gi 3 mænd eller kvinder sak til like ret, de som synes å være i likhet dertil.” (Olavsson :36, B31).¹³⁰

Med uttrykket “værste” er det klare føringer mot å skade andre enn mennesker/dyr gjennom trolldom var å betrakte som den aller verste form for trolldom. Botemiddelet den anklagede kunne forsvare seg med om man enten besatte karakteristikk eller utførte trolldom som skadet andre, var jernbyrden. Ble den anklagede der merket av jernet (som de trolig ble) hadde de forbrutt land og gods og kunne drepes der hvor folk kunne nå dem.¹³¹ Det er med andre ord snakk om en langt strengere straff dersom man kunne finne tegn på at den anklagede selv var i besittelse av trolldom eller utførte trolldom for å skade andre, enn om man kun trodde på bolvan. Det er litt uklart hva som er den prinsipielle forskjellen, men praktisering og det å være avvikende i utseende kan være kriterier som kunne være forskjellig fra å bare tro. Blot sidestilles med å tro på bolvan. Der var det i større grad snakk om ønsket om å blidgjøre de hedenske makter gjennom et offer. Individet selv var ikke å betrakte som en trollmann med spesielle egenskaper. Straffen for en slik forbrytelse var som ovenfor nevnt 3 merker som man måtte bøte til biskopen. Denne strafferettslige forskjellen kommer også til uttrykk om man leser slutten av paragrafen der det heter “Det er uboteverk, hvis en mand sitter ute og vækker op trolld. Det er uboteverk, hvis en mand dræper sig selv. Det er uboteverk, hvis en mand farer til Finmarken for at spørge spådom.”¹³² Blotingen er ikke nevnt i denne oppramsingen av hedenskap. Interessant er det å observere at spådom er nevnt spesifikt over forbrytelser som medførte ubotemål. Derav kan man slutte at spådom må ha blitt ansett som svært alvorlig i Btl.kr., og at finnmarken har blitt knyttet opp til fenomenet.

¹³⁰ ”Su er forðæða uæst. Er kirir gerer manne eðr kono. Ku eða kalfue. En ef forðæðo skapr verðr i bæðium manna. har eða nægl eða frauða fótær. e pærir lutir aðrer. e vener pikka till giærninga. pa ma so gefua. iij. Monnum. Eða konon till iamfs rettar. Pæim er i likindum pickir till vera” (NgL 1:372).

¹³¹ Olavsson 1914 :36 (B31)

¹³² Ubotemann var en person som var dømt til utlegd. Opprinnelig var det to varianter utlegd. Var mann en ubotemann kunne enn ikke fri seg fra anklagene gjennom bøter. Den skyldige mistet derfor all eiendom til henholdsvis biskopen og kongen.

I samme paragraf er det nevnt forhold der kvinnen ble beskyldt for å drive med “tryldske”. Olavson mener å se termen sidestilt med mennesker som hadde visse overnaturlige evner. “med “tryldska” og “troll” synes at være ment mennesker med visse overnaturlige egenskaper, et slags medier, hvis legeme blev benyttet av aander eller væsener, varulv.”(Olavson: 37).¹³³ Kvinnen kunne frikjenne seg selv gjennom vitnesbyrd fra seks “husfruer” som kunne bevise den anklagedes uskyld. Om så ikke skjedde heter det at hun skal fare bort fra herredet med sine eiendeler. Man kan stille et stort spørsmålstegn ved selve straffen når det hevdes at hun skal fare ut av herredet der hun bor. Tidligere i B31 heter det at mennesker med overnaturlige misdannelser som froskeføtter o.l kunne drepes om man ikke bestod jernbyrden. Det må derfor være et distinkt skille mellom det å drive med “trydske” og det å ha trolldom på kroppen. Bøter som en følge av forbrytelsen er ikke spesifisert for denne forbrytelsen. Det eneste som sies er at Biskopen har rett på de bøter som ble fastsatt som en følge av “indvarslinger”. Med innvarslingen menes det de bøter som ble satt som en følge av tidsfrister som ikke ble overholdt av den anklagede.

4.2.2 Oppsummering

At trolldom (um fordædoskap) omtales må indikere at dette ble ansett som en utfordring og noe som man ville til livs da loven ble skrevet ned. Straffen for å gjøre handlinger som ble betraktet som trolldom (vekke opp troll), eller det å inneha egenskaper eller karakteristika (eks froskeføtter), kunne medføre en straff som var strengere enn blot og utbyrd. Her kunne man drepes dersom man ikke ble frikjent gjennom jernbyrden. Det er en distinkt juridisk forskjell mellom å tro på «bolvan», og det å inneha karakteristikk eller utføre trolldom. Å tro på bolvan medførte en straff på 3. merker, noe som var langt mildere.

Loven er uansett tvetydig da flere forhold omtales i samme paragraf. Om en kvinne ble beskyldt for tryldske kunne hun eksempelvis bli frikjent gjennom en sekskvinnersed, men om så ikke skjedde ble hun lyst fredløs.¹³⁴ Det som også må bemerkes er den rolle finnmarken har spilt. Loven sier eksplisitt at det er uboteverk dersom man «drar til finnmarken for å spørre spådom» (Olavson 1914: 37). At spådom og trolldom har blitt relatert til samene og deres rituelle praksis rundt noaiden kommer sterkt til uttrykk i kristenretten.

¹³³ Hertzberg definerer tryllskr som trollkyndighet eller egenskap av troll (Hertzberg bind II:651).

¹³⁴ Olavsson 1914: 38 (B31).

4.3 Trolldom og spådom i Eidsivatingsloven

Etl.kr. har felles paragrafer som omhandler både blot og trolldom (E24 og E45).¹³⁵ I E24 er ikke blot omtalt i selve benevnelsen av paragrafen “Om hedenskap”.¹³⁶ Det kommer likevel til uttrykk at trolldom (vitt), blot og alter (stalli) behandlet litt likt med tanke på hvordan man så på alvorlighetsgraden. E45 har fått navnet «Om hedensk blot» også her omtales trolldom, blot på en sammenfallende måte, men her går det mer på utøvelsen av handlingene. “Ingen mand skal tro paa finner eller troldkjerringer eller paa vitt eller blot, eller det som hører til hedenskap, eller utse sig hjælp der.” (Olavsson: 28, E45).¹³⁷ Litt senere kommer det en egen paragraf, E41, som kun omhandler trolldom, men den tar i stor grad for seg at man ikke kan beskyldte noen for trolldom uten å ha bevis for det.¹³⁸ Noenlunde samme tematikk tar E46 opp, som titulere som «Om troldkjering». Trolldom er viet relativt mye oppmerksomhet i Etl.kr. om man sammenligner med Btl.kr som var den andre østlandske loven. Her er det snakk om kun B31 som omhandler trolldom.

4.3.1 Straff for trolldom og spådom

I likhet med Btl.kr. er det også i Etl.kr en sterk aksentuering mot å oppsøke eller tro på finnene.¹³⁹ Om så skjedde var man betraktet som ubotemann. I tillegg skulle alt godset deles mellom kongen, biskopen og bøndene. Den eneste måten å frikjenne seg på var å få opprettet en seksmannsed av de seks ”beste” bønder i distriktet til den anklagede. Dersom det ikke hjalp kunne den anklagede frikjenne seg gjennom jernbyrden. Det er likevel viktig å poengtere at finnmarken i seg selv ikke ble betraktet som noe fremmed. I Egilssoga heter det mange steder at det var populært for mange stormenn og ta “finnmarksferda”. Finnene betalte også høye skatter til småkongene lengre sør i landet. “Brynjolv og Bjørgvolv hadde i lang tid hatt finnferda og finnskatten” (Egilssoga: 20).

¹³⁵ Olavsson 1914: 14 og 28 (E24 og E45).

¹³⁶ Olavsson 1914: 14 (E24 Om hedenskap).

¹³⁷ ”Engi maðr a at trua . a finna. eða forðædor. eða a vit. eða blot. eða rot. eða pat. er til hæiðins siðar hørir. eða læita ser par bota.”(NgL 1:389).

¹³⁸ Olavsson 1914: 26 (E41).

¹³⁹ Olavsson 2014: 28 (E45).

Når det gjaldt kvinnene er det i samme paragrafen (E45) nevnt kvinner som “farer med lyv”. Dette utsagnet er trolig myntet på kvinner som påsto de kunne gjøre mirakuløse ting for å hjelpe folk som var syke.¹⁴⁰ I Torstein Olavssons oversatte utgave av Etl.kr. har han definisjoner av lyv som går i betydningen av å fare med kvakksalvermiddel eller trolldomsmiddel.¹⁴¹ Dersom denne betydningen er riktig, må uttrykket lyv ses som sammenfallende med trolldom. I begge tilfeller er det magiske krefter som skal virke inn på menneskene. Innenfor det kristne virkelighetsbildet var det ikke akseptert at mennesker kunne ha krefter som satte dem i stand til å påvirke andre folks liv. Straffen for slike forbrytelser var å bøte tre merker til biskopen. Om hun ikke hadde jordegods som tilsvarte denne summen kunne alle menn som ønsket det “utnytte sig hende”. Det er usikkert hva som menes med denne formuleringen, men det er trolig en seksuell motivering det her er snakk om. Dersom ingen av delene ble oppfylt, skulle hun være fredløs (utlegd). Den eneste måten å frikjenne seg på var gjennom lyrritareden eller jernbyrden. Om hun også skulle falle der, ble straffen hevet til 3 merker og 6 alens øres.¹⁴²

Det er merkelig at disse forordningene er å lese i E45 som heter “Om hedensk blot”. Man skulle kanskje tro at paragrafen ut fra tittelen handlet om det å blote, men det er knapt nevnt. At blot og trolldom (vitt) er nevnt på samme linjen er i seg selv et sterkt indisium på at det her var tale om en type handlinger som ble ansett som handlinger som hadde mange felles trekk.

Som i de andre kristenrettene er det uklart hva som ligger i alle uttrykksformene. I E24 «Om hedenskap» omtales trolldom (vit) som noe som medfører at man blir fredløs om det blir funnet i huset. Hva som menes med dette kan virke noe uklart, men det ligger i likhet med Btl.kr. sterke føringer mot at all form for trolldom og magi i eget hus var å betrakte som en svært alvorlig forbrytelse.

En noe annerledes formulering finner vi igjen i E41 som heter “Om troldom” (Um fordærdi skap). I overskriften er termen blot ikke nevnt. Det hele er sentrert rundt uttrykket trolldom. Det er for såvidt ingen motsetninger til E45 når det gjelder trolldom som fenomen. I stedet er paragrafen rettet inn mot de forutsetninger eller premisser som måtte ligge til grunn for en anklage. I lovteksten finnes det klare elementer av rettsvern for den anklagede.

¹⁴⁰ Olavsson omtaler «lyv» som trolldomsmiddel, kvakksalvermiddel og lækemiddel. (Olavsson, 1914: 28 (E45).

¹⁴¹ Olavsson 1914: 28 (E45).

¹⁴² Olavsson 1914: 28 (E45).

Utgangspunktet er at biskopens årmann måtte være helt sikker før han kunne beskyldte en person for trolldom. Det var bare i tilfeller der det var snakk om “herredsfløyt” at bispen kunne fremsette en anklage. For å bevitne at det var sannhet i anklagen måtte minst tre personer bevitne at det var hold i anklagene.

I E46 er ordet troll nevnt spesifikt “Om troldkjerring”. Her er det poengtert den straff en kvinne skulle få dersom hun “rier en mand, eller hans kone”. Straffen da som i E45 er bøter på tre merker. Også i slike tilfeller kunne hun frikjenne seg gjennom en settared (seksmased). Skulle heller ikke denne “anken” frikjenne henne, ble straffen hevet til 3 merker og 6 alens øre. Kvinnen ble med andre ord straffet for å prøve saken sin for retten fordi hun gjennom denne prosessen ikke hadde noe reelt grunnlag for å anke dommen. Den samme hevingen av strafferammen er også tidligere poengtert for kvinner som ble beskyldt for å “fare med lyv”. Det er ikke nevnt hvem bøkene skulle tilfalle, men man må gå ut fra at det var kongen eller biskopen. Dersom hun nektet, skulle en settared avgjøre hvorvidt hun var skyldig eller ikke.

4.3.2 Oppsummering

At trolldom primært ble betraktet som noe som tilhørte hedenskapet må sies å være felles for alle kristenrettene. Dette synet styrkes om vi har i minne at trolldom var forbundet med en form for magi som kunne skape forandring i tilværelsen. På linje med kristendommen var også den hedenske religionspraksis myntet på noe metafysisk, åndelig, som menneskene ikke kunne sanse. Forskjellen ligger i den menneskelige tro på egne ferdigheter. Innenfor kristendommen var menneskenes skjebne i større grad lagt i Guds hender. For hedningene manifesterte det overnaturlige seg gjennom de offer og magiske ritualer som skulle hjelpe dem til å få oppnådd sine ønsker.

I Etl.kr har trolldom fått en stor plass, mens spådom er ikke nevnt. Straffen for å drive med trolldom var også streng i denne kristenretten. Det som må bemerkes er den ulikheten som går på å tro på trolldom og det å ha trolldom i huset. Det er et forbud mot å tro på trolldom, men loven er ikke spesifikk på hva straffen er for dette.¹⁴³ Det distinkte på straff i E45 berøres først når man omtaler det å dra til finnene. Da var man å betrakte som ubotemann. Videre er

¹⁴³ Olavsson 1914:28 (E45).

kvinner som farer med lyv omtalt (kvakksalvermiddel, trolldom).¹⁴⁴ De som ble tatt for dette fikk en straff på tre merker, såfremt hun hadde eiendom som tilsvarte dette. Om så ikke var tilfellet kunne man utnytte seg henne, og om ingen ville det var hun å betrakte som fredløs.¹⁴⁵ Det som verdt å merke seg i dette lovverket er den rolle den anklagede kunne spille selv om han følte seg urettmessig beskyldt for noe. En seksmanned eller jerbyrden kunne gi frikjennelse.

E24 berører det å ha trolldom i huset. Her var alvorlighetsgraden trolig større, og man ble betraktet som «fredløs og uhellig» om trolldom ble funnet i folks hus.¹⁴⁶ Til forskjell fra Btl.kr. der karakteristikka som froskefötter osv er nevnt som svært alvorlig er ikke dette berørt i Etl.kr.

4.4 Trolldom og spådom i Gulatingsloven

For det vestlandske landskapet Gulatingsloven, er det en paragraf som omhandler spådom og galder.¹⁴⁷ Det er primært tre typer trolldom det er tale om. Det er å lytte til galdresang, utøve galdreang eller å sitte ute om natta for å vekke opp troll.¹⁴⁸ For den siste varianten er det bare nedskrevet et lovforbud i Magnus-tekst. Også her er det tale om en juridisk straff dersom den anklagede ble funnet skyldig av nektingseden.¹⁴⁹ Straffen for en slik forbrytelse var utlegd som må ha vært en av de strengeste straffene en forbryter kunne få.

Det kan virke som spådom, trolldom og galder er litt løsrevet fra blotet i Gtl.kr. Det er en egen paragraf, G28, som heter «Um spådommar og Galdrar» (Robberstad 1981: 37). I G28 er ikke blot nevnt. Om det er Olav eller Magnus som har forfattet G28 står ikke. Det kan selvsagt være tilfeldig at blot og trolldom ikke er nevnt i samme paragraf, da blot beskrives som noe veldig alvorlig i G29.

4.4.1 Straff for trolldom og spådom

Når det gjelder spådom, trolldom og galdresang er det henvist til alle disse tre fenomenene i G28.

¹⁴⁴ Olavsson. Fotnote 5 på side 28.

¹⁴⁵ Olavsson 1914: 28 (E45).

¹⁴⁶ Olavsson 1914: 14 (E24).

¹⁴⁷ Robberstad omtaler «galdrer» som «trolldomssongar» (Robberstad 1981: 42).

¹⁴⁸ Robberstad 1981: 32 (G28)

¹⁴⁹ En nektingsed var det samme som en settared. Tolv menn ble oppnevnt å sitte i juryen deriblant ham selv.

“det er no dinest at me skal ikkje retta oss etter spådom eller galdresong eller trolldom. Den som vert sannskyldig i at han segjer spådomar eller fer med spåing, han er utlæg og uheilag, og kvar pening av godset hans, av det eig kongen helvti, men biskopen helvti” (Robberstad: 42, G28).¹⁵⁰

Loven skiller klart strafferettslig mellom å lytte til spådom på den ene siden og utøvelse av spådom, galdresong og trolldom på den andre. For den siste varianten var det bortvisning fra landet som er straffen dersom man ble funnet skyldig, mens for å lytte til spådom var det en bot på 40 merker. “Den som fer med galdresang og trolldom og vert sannskyldig i det, skal fara ut or landeigni åt kongen vår.” (Robberstad 1981: 42, G28).

Som i de andre kristenrettene er det muligheter for den anklagede og anke den straffen som er pålagt gjennom blant annet settared (nektingsed svoren med meidedsmenn). Denne formen for anke som bare var gjeldende for menn innebar en oppnevning av tolv menn som var jevngode med den anklagede. Av disse skulle han ha en med seg. Selv skulle han være den andre. Videre skulle det være tre som kunne “tenke for ord og ed”. Ble han funnet skyldig skulle han som sagt straffes med utlæg eller landsforvisning. I Magnus-teksten (G32) er det en lovformulering som sier at mannen skal bøte 15 merker til kongen dersom han blir funnet skyldig i mened og for å ha fikset juryen gjennom avtaler. Dessuten står det å lese at han skulle betale ytterligere tre merker for hver person som ikke visste det var mened. Om de visste det skulle også de betale 15 merker til kongen. Det er med andre ord satt et overordnet krav til ærlighet.

For kvinnene var det en annen type juryordning som kunne gi frifinnelse. I saker som gjaldt trolldom og galdresang var det fastsatt en ed på seks kvinner som skulle avgjøre hvorvidt beskyldningene var sanne eller ikke. De seks skulle vitne for henne og samtykke med at hun verken kunne trolldom eller galdresang. Disse skulle være husfruer som hadde ord på seg for å være kloke.¹⁵¹ Om hun ble funnet skyldig skulle hun miste alt jordegodset og bortvises fra landet.¹⁵² Dette gjaldt forhold som gikk på det å utøve trolldom. Her var det selve handlingen

¹⁵⁰ ”Dat er nu pui nest at ver scolom eigi lnda spam ne gollðrum ne geringum illum. En sa er kunnr oc sannr verðr at pui. at hann segir spar. æða ferr með spam. þa er hann maðr utlagr oc uheilagr. Oc hverr penningr fiar hans. þat halft konongr. en halft biscop” (NgL bind I:17).

¹⁵¹ Robberstad 1981: 43 (G28).

¹⁵² Robberstad 1981: 43 (G28).

som var avgjørende for straffen. I G28 er det presisert at hennes gods skal deles mellom kongen og biskopen. Det var arvingene som fikk i oppgave å føre henne ut av landet.

Et eldre utdrag av loven, såkalt Olavstekst, har en strengere fortolkning av hvilken straff en kvinne kunne få dersom hun ble funnet skyldig i å være trollkjerring og menneske eter. “At den har hørt til Olavs-tekst, ser ein av utdraget av AM 315 f fol som står i NGL (IV 1885, :6)” (Kværness: 144). Om en kvinne ble funnet skyldig, og dette var kjent i bygden der hun bodde, skulle hun føres ut på sjøen og hogges i ryggen. “Um ho vert sannskyldig i det, skal dei føra henne ut på sjøen og hogga henne i ryggen” (Robberstad: 43, G28).

Hva som er den prinsipielle forskjellen på en trollkjering og det å drive med trolldom er usikkert. Trolig er det her snakk om å være i besittelse av trolldom. Det være seg trekk ved den fysiske utrustningen eller spesielle egenskaper som var ansett for å være av unaturlig karakter. En annen mulig forklaring kan ligge i at dette utdraget er skrevet på et tidligere tidspunkt enn Magnus-lov.

Også for denne straffen var det en mulighet for å frikjenne seg fra anklagen. Til forskjell fra sekskvinnersjuryen beskrevet ovenfor var det overnaturlige krefter som kunne frikjenne henne. Hun kunne slippe dersom hun ble rensset gjennom å ta på en kjele med vann (trolig kokende). Jernbyrden finnes det vitnesbyrd om mange steder i middelalderkildene. Trolig var dette en tradisjon som gradvis ble avskaffet med den kristne læren ettersom uttrykket gradvis forsvinner fra kildene.

I den siste delen av G28 blir det presisert at dersom det bare er snakk om tilfeller der det er hevdet i et hus, er det å betrakte som slarv og baktale. Folk som ble tatt for denne type ryktespredning ble kalt for fjølmælesmenn (folk som drev med ryktespredning uten noe grunnlag for det). Beskyldningene måtte med andre ord inneha styrke om de skulle få noen rettskraftig betydning for den anklagede. Ut fra en slik tankegang er det liten tvil om at de skrevne lover var et godt redskap for bevisstgjøringen av enkeltindividet med tanke på det kommende rettssamfunn.

4.4.2 Oppsummering

Det er interessant å observere at Gtl.kr. har en paragraf som utelukkende tar for seg spådom og trolldom uten å nevne blotet (G28). Blot er først nevnt i G29. Det er meget mulig at

blotingen ble holdt utenfor trolldoms definisjonen i det vestlandske landskapet. Ved å skille de to hedenske elementene slik loven gjør er det mulig at lovmakerne har forsøkt å skille handlingene fra hverandre.

Som med de øvrige kristenretter er det innlysende at overnaturlige egenskaper enten i form av at man selv var i besittelse, eller utøvde trolldom mot andre, var noe som ble ansett som en utfordring ved inngangen til kristen tid. Straffen er veldig høy, der lovteksten som omhandler «trolldomsrett» må sies å være ekstra hard. At man da kunne føre vedkommende ut på sjøen og hogge henne i ryggen fremstår som veldig voldsomt om man sammenligner det med andre typer straff som er omtalt i kristenrettene. Ellers er utøvelse av trolldom, galdresang og spådom ansett som svært alvorlig da det ble straffet med landsforvisning. Å lytte til spådommer uten selv å praktisere var også alvorlig, men her var straffen 40 merker. Man kunne forsøke å frifinne seg også i denne kristenretten. For menn var det en settared med 12 menn, mens det for kvinner som var beskyldt for trolldom var en seksmanned.

4.5 Trolldom og spådom i Frostatingsloven

Det er viktig å ha i minne at denne loven som trolig hadde mange impulser fra erkebiskop Øystein ble konstituert på et senere tidspunkt enn de øvrige kristenretter. Hele dens innhold bærer også preg av at den institusjonelle kontakten med Roma var et faktum ved denne lovens nedskrivningstid.¹⁵³ Hagland og Sandnes mener at opphavet er erkebiskop Øysteins lovhåndskrift som fikk tilnavnet «gullfjør».¹⁵⁴ På mange måter var kanonistene ved pavehoffet retningsgivende for hva som skulle være gjeldende lov i de øvrige nasjoner som hadde inntatt kristendommen. Det er allmenn konsensus at Roma var selve kjernepunktet for kanonisk utøvelse og lovtolkning. Erkesetet i Hamburg-Bremen, Lund og Nidaros ble den forlengede armen til pavekirken i Norden. «Dei hører heime i en internasjonal lovgejvningstradisjon, med røtter i mosaisk og romersk rett, og med kyrkja som den viktigste formidlaren» (Hagland og Sandnes 1994: XIII). Med den forbindelsen som var opprettet er det vanskelig å forestille seg at det kunne bli akseptert noen form for hedenskap med blotning og trolldom. I stedet er det naturlig å tenke seg at lovmakerne ønsket å stramme til den hedenske praksis.¹⁵⁵ Alle

¹⁵³ Se Ftl.kr. II,20 om Romaskatt. FII: 28 om Sildefiske nevner også pave Alexander.

¹⁵⁴ Hagland og Sandnes : XXXI

¹⁵⁵ Jon Vidar Sigurdsson tar opp utbygging av kirkeorganisasjonen i boka «Kristninga i Norden 750-1200». Her skriver han blant annet at mange geistlige dro fra Norden til universitetet i Bologna for å studere kirkeretten. (Sigurdsson 2003: 75).

skriftlige kilder viser også at et organisatorisk velutbygd apparat ble opprettet for å konsolidere kirkens universale makt. Ut fra et slikt ståsted er det logikk i at trolldomsforbudet hadde tiltatt i styrke ved Ftl.kr.sin nedskrivelsestid. Bolk V er ikke omtalt som en av kristenrettene, men jeg har analysert det som står om trolldom i denne bolken. Hagland og Sandes omtaler den som gammel, med innslag av ulike ting.¹⁵⁶

4.5.1 Straff for trolldom og spådom

I bolk II (kristendomsbolk) kan jeg ikke finne henvisninger som berører trolldom eller spådom. Først i den siste kristenretten (bolk III) er det en liten paragraf som er navngitt med “bloting til heidne vetter”.¹⁵⁷ I tittelen er det klare føringer mot sammenblandingen blot/trolldom, noe som også er kjennetegnene for de andre kristenrettene, med unntak av Gulatingsloven der det er mer adskilt. Straffen for å drive med spådommer eller trolldom er også her veldig streng. Paragrafen lyder som følger:

“Om ein mann blotar til heidne vette, eller om han fer med spånader eller med trollskap, så er den mann som lyder på såvore og hyser slik ein mann til den slags, utlæg som ein drapsmann, og biskopen skal ha alt hans gods. Og om det skal nektast, lyt ein kar bera jarn på det og ei kvinne taka i kjel.” (Hagland og Sandnes: 44, FIII 15).¹⁵⁸

Man kunne med andre ord frikjenne seg selv gjennom jernbyrden. Det er bemerkelsesverdig at det ikke er noe krav til bevisføring av den som anklager. Hele utgangspunktet i paragrafen er dersom en eller noen blir funnet skyldig i trolldom, spådom eller bloting. Bevisførselen blir først tatt opp i bolk V der det er en egen paragraf som berører nettopp spørsmålet hva som måtte til før man ble funnet skyldig.

F V 29 har fått benevnelsen “Om trolldomsråder”. Her er man utlæg om man blir funnet skyldig i «trolldomsråder» (Hagland og Sandnes 1994: 91). Eneste mulighet å frikjenne seg var om man hadde vitner på hjemplassen som kunne avkrefte beskyldningene. Det er vesentlig å nevne æresbegrepet i denne sammenhengen. Ættens selvfølelse i forhold til

¹⁵⁶ Hagland og Sandnes 1994: XXXI.

¹⁵⁷ Hagland og Sandnes 1994: 44 (FIII 15).

¹⁵⁸ ”Ef maðr blotar a heiðnar vetter eða fer hann með spafogur eða með gerningum sa maðr er pui inðir oc pann man husar til pess. hann er sua ulægr sem manz bane. En biskup a huern pening fear hans. En ef dnl. Bere karlmaðr iran firir. en kona take i kætil.” (NgL 1: 152).

samfunnet var tuftet på å være fri for beskyldninger av noe slag. En falsk anklager ville bringe stor skam over hele slekten. Et slikt overtramp måtte derfor straffes veldig hardt.

Det sies i klartekst at kvinner som ble anklaget for det samme måtte gå jernbyrd for å kunne frikjenne seg. “Men om ei kvinne er skulda for å fare med trolldomsråder, då skal ho taka i kjel, og saka hennar fara fram liksom saka åt den som gjeng til jarnburd, slik det er greidd ut i kristenretten.”(F V 29).

I bolk V 45 er også trolldom nevnt separert uten at blotingen er nevnt. Paragrafen er titulert “stuld”. I følge Sandnes (226) betyr uttrykket det “å ta noe fra andre i hemmelighet”. Straffen for stuld var enten utlegd eller dødsstraff alt etter hvor mye som var stjålet. Det kommer tydelig fram av paragrafen at trolldom ble sidestilt med stuld. I F V 45 var slike menn å betrakte som ubotemenn.

“Dei som let livet på grunn av stuld eller røvarskap, anten dei ranar på skip eller land, og likeins dei som let livet på grunn av mord og trollskap, spåferder og utsete nattes tider for å vekkja opp troll og med det fremja heidenskap” (Hagland og Sandnes: 95, F V 45).¹⁵⁹

Uttrykket “vekkja opp troll” er trolig myntet på den tilstanden å være i besittelse av overnaturlige evner. Ble man funnet skyldig var straffen fredløshet uten noen som helst sjanse for å bli benådet (ubotemann). Det er med andre ord og satt et likhetstegn mellom spådom, trolldom og blotning når det gjelder straffeutmålingen. Denne formen for hedensk praksis må derfor ha blitt ansett som noenlunde samme type forbrytelse i alle kristenrettene.

4.5.2 Oppsummering

I Ftl.kr er det få henvisninger til trolldom/ spådom, men det berøres noe mer i F V. Denne delen er vanskelig å tidfeste, men er som Hagland og Sandnes påpeker gamle lover. I kristenretten kan jeg bare finne en referanse der blot, spådom og trolldom blir behandlet felles (F III 15, blotning til heidne vetter). I Ftl.kr. sies det klart fra om at en slik forbrytelse skulle sidestilles med drap. Straffen for slike kriminelle handlinger var tap av alt jordegods til biskopen (F III 15). Ut fra et slikt utgangspunkt kan det ikke være tvil om at slike forbrytelser etter hvert fikk veldig stor oppmerksomhet av lovmakerne.

¹⁵⁹ ”En peir er lata lif sitt fyrer pyfsku eða utilego. hvart er peir renna a scipum eða lanði. oc sva fyrer morð oc forðædu scapi oc spáfarar oc utilsetu at vecia tröll upp oc fremia heiðni með pui.”(NgL 1: 182).

Et annet slående trekk ved Ftl.kr. i forhold til de tre andre kristenretter er den kvantitative delen av loven som behandler trolldom som har blitt klart mindre. Ikke noen steder finner man i kristendomsbolkene hentydninger til trolldom foruten F III 15 der trolldom er nevnt sammen med bloting og spådom. Det man kan lese ut av det er at lovforordningen kan ha begynt å feste seg i folks sinnelag, og at den derfor ikke trengte så stor betoning som tidligere. Et indisium som kan underbygge dette standpunktet er den nevnte straff som forbrytelsen hadde fått. Å bli fredløs og miste alt jordegods var en veldig streng straff for de som ble tatt for å drive med trolldom og spådom. At loven fremdeles var der er imidlertid et tegn på at det fremdeles eksisterte trolldom og bloting.

4.6 Sammendrag

Ut fra det materialet som er gjennomgått må det kunne hevdes at Kværness definisjon av trolldom som bygger på påvirkning gjennom overnaturlige evner blir for spinkel. Det er ettertrykkelig poengtert i Btl.kr. at også ytre faktorer som særegenheter ved utseende spilte en vesentlig rolle. I Btl.kr. står det at trolldom kunne manifestere seg gjennom blant annet froskeføtter. Dersom dette var tilfellet var straffen utlegd (fredløshet). Det står også at disse kunne drepes der folk kunne nå dem. En motsetning er det når loven sier at kvinner som farer med trolldom kunne fare ut av det herredet hun bodde i. Det er usikkert hva som var den prinsipielle forskjellen mellom de to former for trolldom, men det har trolig blitt sett på som alvorligst dersom individet selv hadde karakteristika som minnet om noe trolldomsaktig. Også i den andre østlandske loven Etl.kr. er det tatt opp forhold som har med trolldom å gjøre. I dette lovverket er det gjort en felles behandling av spådom, trolldom og bloting. Straffen dersom en kvinne ble tatt for å drive med trolldom var tre merker. Om man dro til ”finnene” i nord og drev spådom var derimot straffen tap av alt jordegods. Dette forbudet kan på mange måter sidestilles med loven slik den var utformet i Btl.kr.

For det vestlandske landskapet er det også forordninger rettet mot trolldom/ spådom. Så langt jeg har funnet ut er Gtl.kr den eneste kristenretten som utelukkende tar for seg spådom/ trolldom uten å nevne blotet. Kunne det tenkes at blotet ble sett på som annerledes enn spådom/ trolldom? Til forskjell fra de østlandske lovene der det i stor grad var den fysiske utrustningen til individet som gav størst straff, kan det virke som det er handlingen som står i

sentrum i Gtl.kr. Selve straffeutmålingen for spådom/ trolldom var svært høy. Dersom man ble funnet skyldig i å drive med trolldom, var straffen landsforvisning. I Olavstekst står det sågar at kvinnen kunne drepes dersom hun ble funnet skyldig.

I Ftl.kr er det få henvisninger til trolldom/ spådom. I kristenretten kan jeg bare finne en referanse der blot, spådom og trolldom blir behandlet felles. Straffen er utlegd. Til forskjell fra Gtl.kr så trenger ikke biskopen å dele jordegodset med kongen, men han kunne konfiskere alt selv. Et annet distinkt skille som foreligger mellom de andre kristenretter og Ftl.kr. er å finne i selve straffen. I de øvrige kristenrettene er det et felles krav om å bøte tre merker til biskopen dersom en skulle bli funnet skyldig i trolldom. I Ftl.kr. sies det imidlertid klart fra om at en slik forbrytelse skulle sidestilles med drap. Straffen for slike kriminelle handlinger var tap av alt jordegods til biskopen. Ut fra et slikt utgangspunkt kan det ikke være tvil om at slike forbrytelser etter hvert fikk veldig stor oppmerksomhet av lovmakerne. Et annet slående trekk ved Ftl.kr. i forhold til de tre andre kristenretter er den kvantitative delen av loven som har blitt klart mindre. Ikke noen steder finner man i kristendomsbolkene hentydninger til trolldom foruten F III 15 der trolldom er nevnt sammen med bloting og spådom.

Det som etter mitt skjønn blir konklusjonen er at disse hedenske kultinnslagene hadde blitt langt færre. I forlengelsen av den organisatoriske utbyggingen var det mye alvorligere å praktisere disse ritualene enn tidligere. Det er alltid en sammenheng mellom den straff en forbrytelse har, og den posisjonen den kriminelle handlingen har i samfunnet. Likefullt må det hevdes at alle disse henvisningene til trolldom og spådom (galder) er klare indikasjoner på at dette var en kult som på langt nær var avsluttet ved kristenrettens nedskrivningstid.

5.0 Konklusjon

De tre sentrale elementer i denne avhandlingen utbyrd, blot og trolldom kan tjene som eksempler på handlinger som ble satt på prøve når de nye kristne forordningene skulle iverksettes. Ut fra de kildene som er behandlet er det klare indisier som går i retning av at det foregikk en utstrakt form for hedensk kultus blant allmuen ved inngangen til kristen tid. Det virker likevel å være en generell tendens som går i retning av at samfunnet gjennomgikk et hamskifte i retning av tiltagende avstand fra den hedenske troen. Dette underbygges gjennom den plass disse innslagene fikk i kristenrettene, samt den tiltagende konsolideringen av kirken

med erkesetet i Nidaros i spissen. Denne tosidigheten har flere forskere poengtert, blant andre Sigurdsson i sin avhandling «Kristninga i Norden 750-1200». Med de tre misjonskongene Olav Trygvasson, Håkon Adalsteinfostre og Olav Haraldsson ble nasjonen gradvis kristnet, og innføringen av kristendommen knyttes til disse. Kirkeorganisasjonen var en del av det kongelige maktapparatet, og kongenes relasjon til det kristne Europa må ha vært viktig i denne kristningsprosessen.¹⁶⁰

Da kristendommen «offisielt» kom til Norge var den å betrakte som en politisk og økonomisk institusjon styrt fra Roma. Det må derfor ha fortonet seg relativt enkelt å bygge ut de mange kirkeinstitusjoner. Langt verre må det ha vært å tilegne allmuen den indre, sanne troen. Lovene sier uten tvil noe om hva det øvre sjiktet ønsket at folket skulle tro på, men hva som var praksis er en annen sak.¹⁶¹ Kløvfjell deler mange av Sigurdssons oppfatninger i sin forskningsstudie om kristningsprosessen i Norge. “Det reinte institusjonelle, som kirkebygninger, klostre, bispesete og innføring av tiende skjer i løpet av kort tid. Likeså det formelle “kristindomshald”, som dåp og begravelse. Det er dette Baetke kaller “Annahme”. Den indre tilegnelsen, “Aufnahme”, av den nye tro gikk over et mye lengre tidsrom” (Kløvfjell 1993: 125).

Menneskeverdet og barnas stilling i samfunnet er et felt som har vært interessant å utforske, og noe som stod sentralt i den nye læren. Jeg har gjennom kristenrettene vist en entydig dreining mot et forbud mot barneutbæring eller det å kvitte seg med uønskede barn. Ftl.kr og Gtl.kr nevnes spesifikt det “å bera ut barnet”, mens Btl.kr. og Etl.kr sier mer om hvilke barn som skal oppføres. I Gtl.kr er det gjort ubotemål av Magnus på utbæring. Dette var Magnus sin versjon av forbrytelsen. Det er et totalforbud mot barneutbæring for både dømte og udømte barn, og ble man dømt for dette var straffen fredløshet og tap av alt gods (G22). Litt senere i G22 er det en mildere straff på 3 merker til biskopen om noen bærer ut sitt udømte barn. Robberstad mener dette kan være noe Olav har lagt til (Robberstad 1981:34). Det henvises videre i G21 til noen unntak med tanke på hvem som skulle «alast opp». Dette var knyttet til barn med sterke misdannelser. De skulle likevel føres til kirken for å døpes, men man skulle la dem dø der. Hvilken tilstand disse barna eventuelt var i ved fødselen er uklart. I Ftl.kr. er det også et forbud mot barneutbæring. Straffen her er 3 merker til biskopen FII 2. I FII 1 står

¹⁶⁰ Sigurdsson, 2003: 33, 39 og 41.

¹⁶¹ Sigurdsson, 2003: 32.

det imidlertid at alle barn måtte alast opp såfremt det hadde et mannshode. Her skilles det ikke mellom dømte og udømte barn.

I de østlandske lovene skulle alle barn oppføs så lenge det ikke var født med ørkymbl (skrives orkumbl i Btl.kr). I Btl.kr henvises det til forve og røyser som gravsteder for slike barn. Det er flere uklårheter knyttet til dette begrepet ørkymbl, noe som kommer til uttrykk om man ser på hvordan loven beskriver barn som var bælgåret (ansiktet der baken skulle være). Disse skulle man ta med til kirken og kristne. Nå er det vel mye som kan indikere at dette var barn som var døde ved fødselen så forskjellen kan likevel være der da ørkymbl kan være barn som bare var født med misdannelser. Straffen i lovverket er først og fremst knyttet til drap i barselssengen. Om det blir funnet merker av morens hennes hender, og hun blir funnet skyldig skulle hun bli lyst fredløs. I Etl.kr. er det også ørkymbl som kan være unntaket fra å oppfø barnet. I tilfeller der barnet var født uten hode og røst kunne man velge å føre det til kirken for å kristnes. Også her kan det trolig være et prinsipielt skille mellom barn som var dødfødte, og barn født med misdannelser. Straffen er også her knyttet til drap i barselssengen. Straffen var å bli dømt fredløs, men til forskjell fra Btl.kr. kunne hun komme tilbake mot å betale bøter. Det som går igjen i alle kristenrettene er en styrking av barnets rettsstilling. Samtidig er det en sterk vektlegging mot å dømpe barnet. Jeg har vist at Ftl.kr betoner sterkt at alle barn skal fødes opp så lenge det har et «mannehovud». I de andre lovene er det sterkere indikasjoner på at barn født med misdannelser var et unntak fra loven, der særlig begrepet ørkymbl i de østlandske lovene er et begrep som brukes.

Alle overgangsfaser i historien bygger på prosesser der ting endres over tid. Sverdmisjonen er også indikasjoner på at overgangen til den nye trua var problematisk (995-1028). Mange lokale høvdingar fortsatte trolig med den hedenske kultusen da ikke alle lot seg omvende.¹⁶² Selv om en ny lære offisielt var innført tok det årtier før den hadde festet seg i folkets sinnelag. Det er klare sammenhenger mellom et politisk motivert trosskifte og de lover som ble nedskrevet. Lovene som er redegjort for i denne oppgaven kan bare i noen grad si noe om hvordan praktiseringen foregikk.

Det som er sikkert er at den nye læren brøt radikalt med den tro og kultus som hadde århundrelange tradisjoner i Norge. Religionens funksjonalitet var derfor svært så forskjellig

¹⁶² Sigurdson 2003: 41.

mellom den kristne Gud, og naturgudene. Landsbyfelleskapets forhold til de norrøne gudene var på mange måter basert på et gi og ta-forhold. Man ga noe gjennom et offer, og deretter forventet man å få noe tilbake. Den sentrale kulthandling for å vise gudene ære var det før-kristne blotet. Dette må ha vært en kulthandling som var vanskelig å komme til livs gjennom de lovvedtak som ble iverksatt av myndighetene. I oppgaven har jeg vist hvordan kristenrettene så på blot. I alle rettene er det satt et forbud mot blot, og straffen var til dels streng. I Etl.kr. og Btl.kr. står blot sammen med trolldom. At de hedenske innslagene kan ha blitt sett som like med tanke på alvorlighet er logisk den gang de blandes sammen. I Etl.kr var det å ha blot i huset sett på som svært alvorlig (E24), her ble man lyst fredløs. Dersom man ble funnet skyldig i leirblot eller matblot i huset var imidlertid straffen bare 3 merker til biskopen. I Btl.kr. var de som drev med hedensk blot straffet med 3.merker. Her er ikke matblot eller leirblot nevnt.

I Ftl.kr. er det en egen paragraf knyttet til blot (FIII 15). Her er det blot til «heidne vette» det er et forbud mot. Her er straffen sidestilt med drapsmenn, og man ble lyst fredløs. I Gtl.kr. er det også satt et distinkt forbud mot blot, men her er også horger og hauger nevnt som områder som er forbudt å blote til (G29). Straffen var svært streng og man mistet alt sitt gods og sine eiendeler om man ble funnet skyldig i dette. Jeg har gjennom kristenrettene vist at det var et distinkt forbud mot blot. Dette er sammenfallende for alle lovene, men graden av vektlegging er noe ulik. I de østlandske lovene er det en sterk betoning av trolldom og spådom i samme lovtekst som blotet, mens det i Gtl.kr. og Ftl.kr. er satt et noe større skille.

Jeg har også vist det samrøre mange lovparagrafer har til trolldom og spådom sett sammen med blotet. Det er en veldig tydelig tråd gjennom alle kristenrettene at trolldom og spådom var noe som ble ansett som svært alvorlig. I Btl.kr. er det forbudt å tro på bolvan. Om man trodde på «bolvan» eller om en kvinne biter finger eller tå av sitt barn for å oppnå noe (langligvis) så var boten tre merker (B31). Selve ordlyden og handlingen fremstår merkelig, men det er innlysende at det har heftet noe trolldomsaktig med disse handlingene.

I Btl.kr. er ikke trolldom bare beskrevet som selve utøvelse av handlinger, men også at individet selv kunne ha karakteristika som var trolldomsaktige. Slike egenskaper ble straffet med utlegd. Kvinner som ble dømt for å «fare med tryldske» måtte dra ut av herredet (B31). I B31 refereres det også til trolldom i huset som ble ansett som veldig alvorlig. Her ble man straffet med fredløshet og kunne drepes dersom man ikke kunne frikjenne seg gjennom jernbyrden.

Det er også interessant å se den posisjonen samene eller finnene som de ble kalt har i Btl.kr og Etl.kr. Det heftet noe trolldomsaktig over finnene, og det refereres til folk som sitter oppe og vekker opp trolldom eller drar til finnmarken for «å spørge spådom». Dette ble straffet med ubotemål. Den samme straffen finner vi i Etl.kr. om man dro til finnene. Også i denne loven ble man lyst fredløs om trolldom ble funnet i folks hus (E45). Uttrykket «lyv» brukes om kvinner som ble anklaget for å holde på med kvakksalvermiddel og trolldomsmiddel (oversatt av Robberstad: 43). Her var straffen i likhet med Btl.kr., der uttrykket tryldske brukes, satt til tre merker. Det som er annerledes her er at om kvinnen ikke klarte å betale, eller vise sin uskyld, da står det i loven at alle kunne utnytte seg henne.

I Gtl.kr. er trolldom, spådom og galder brukt som begreper. I G28 står det ettertrykkelig at man er å betrakte som utlæg om man ble dømt for dette, og alt gods skulle deles mellom biskopen og kongen. Å lytte til spådom er ikke så strengt straffet som å utøve spådom. Å lytte er straffet med 40 merker til biskopen. Et utdrag fra loven G28, er trolig forfattet av Olav. Her henvises det til kvinner som ble dømt for å være trollkjerringer. Disse kunne føres ut på sjøen og hogges i ryggen (G28).

I Ftl.kr. er det først i bolck III trolldom og spådom er omtalt, og da i samme ordelag som blotet. Om man ble funnet skyldig er straffen streng med utlæg. Det samme sies i F V 29 om noen dømmes for å holde på med troldsområd. I bolck V, 45 er også trolldom ansett som alvorlig og ble straffet med utlæg. At kristendomsbolkene var forfattet av erkebiskop Øystein kan ha en sammenheng med at trolldom er lite omtalt. Det er riktignok nevnt mer rundt trolldom i bolck V, men dette var lov forordninger som var eldre.

Det generelle bildet når jeg har studert kristenrettene er at flere utdrag fra lovene kan virke uklare, og til dels motstridende. I det store bildet er likevel både utbyrd (barns rettsstilling), trolldom og blot innslag som er viet relativt stor tyngde i alle fire lovverk. De to østlandske lovene er rimelig like i ordlyden, men Gtl.kr og Ftl.kr avviker noe fra de østlandske lovene. Særlig utbyrd er fenomener som er direkte beskrevet i disse to kristenrettene i motsetning til de østlandske lovene.

Det er innlysende at det kristne menneskesynet skulle gjennomsyre lovene, og at man ønsket å komme hedenske tradisjoner til livs. Lovgivning er, og var trolig den gang også komplisert,

men det er tydelig at en ny tro, som brøt med den gammel hedenske sedvanen var på vei inn i det norske samfunnet.

Litteratur

- Andersen, Per Sveaas: Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130. Universitetsforlaget 1977.
- Aries, Phillip: Barndommens alder. Oslo 1980.
- Ahlback, Tore: Old Norse and finnish religions and cultic place-names.
- Bagge, Sverre: Society and Politics in Snorri Sturlusons Heimskringla. University of California Press 1991.
- Boswell, John: The kindness of strangers. The Abandonment of Children in Western Europe from late antiquity to the Renaissance. New York 1988.
- Bull, Edvard d.e.: Grunnriss av Norges historie. Oslo 1926.
- Bull, Edvard: Folk og kirke i middelalderen. Studier til Norges historie. 1912.
- Egilssoga: Norrøne bokverk. Det Norske Samlaget 1978.
- Eliade, Mircea: Det hellige og det profane. Gyldendal 2002.
- Engelstad, Eivind Stenersen: Hedenskap og kristendom. 1. Bergen museums Aarbok 1927, Hist.-antikkv.r.no.1.Bergen 1927.
- Fagrskinna: Tekstutdrag.
- Fjælstad, Jakob: Soga om Gunnlaug Ormstunge. H.Asvhehoug co. Oslo 1964.
- Fritzner, Johan: Ordbog over det gamle norske sprog I-II.
- Grambo, Ronald: Uren og Hedning` Kort notat til Erik Gunnes artikkel” HT bind 55 (1976) s. 108-110.
- Grove, Hjørdis J.: Barn i norrøn høgmellomalder. Hovedoppgave i historie. Historisk institutt. Universitetet i Bergen 1993.
- Gunner, Erik: Erkebskop Øystein og Frostatingslova. Historisk tidskrift bind 53. Universitetsforlaget 1975.
- Hagland, Jan.R og Sandnes, Jørn: Frostatingslova. Universitetsforlaget 1994.
- Hansen, Kjeld-Will,; Larsen, John og Vaa, Dyre: Snorre Sturluson. Norges kongesagaer, bind 1. Libri Arte 1995.
- Hatleøy Thunestad, Brage (2019, 3.april). Jernbyrd. I store norske leksikon.
<https://snl.no/jernbyrd>
- Heggstad, Leiv: Egilssoga. Det Norske Samlaget. Oslo 1994.
- Helle, Knut: Gulatinget og Gulatingslova. Skald 2001.
- Helle, Knut: Norge blir en stat 1130-1319. Universitetsforlaget 1993.

- Hertzberg, Ebbe: Glossarium. NgL I. Christiania 1895.
- Hertzberg, Ebbe: Glossarium. NgL III. Christianina 1895.
- Hovstad, Johan: Heim, Hov og Kyrkje. Studiar I Norrøn Etikk. Det Norske Samlaget. Oslo 1948.
- Hætta, Odd Mathis: Samene. Nordkalottens urfolk. Høyskoleforlaget 2002
- Indrebø, Gustav: Ågrip or Noregs kongesoger. Norrøne bokverk 32. Det norske samlaget. Oslo 1974.
- Jonsson, Finnur: Norsk-islands kulturog sprogforhold i 9. og 10. århundre. Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskap. Historisk-filologisk Meddelelse nr,3,2 Bianco Lunos. København 1921.
- Keyser, Rudolf: Nordmenenes Religionsforfatning i Hedensomen, Samlede Afhandlinger. Christianina 1866.
- Keyser, Rudolf og P.A. Munch: Norges gamle love indtil 1387. Første bind. Christiania 1846.
- Kløvfjell, Hilde Karin: Kristningen av Norge. Hovedoppgave i historie. Høsten 1993. Universitetet i Bergen.
- Koht, Halvdan: Sagaernes oppfatning av vor gamle historie. Historisk tidsskrift, femte rekke andet bind. Kristiania 1914.
- Kvandal, Henrik: Samefolks historie. Ødegards Aksidenstrykkeri. Røros 1925.
- Kværness, Gunhild: Blote kan ein gjere om det berre skjer i løynd. Kults skriftserie nr.65. Oslo 1996.
- Liden, Hans Emil: From Pagan Sanctuary ti Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag. I Norwegian Archeological Review nr 2. Oslo 1969.
- McNicol, John: Plassering av de første kirkene i Norge i forhold til de første kultstedene. En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830. Kults skrifsserie nr.98.
- Mundal, Else: Barneutbering. Norskkrift nr.7, 1987.
- Mundal, Else: Sagadebatt. Universitetsforlaget 1977.
- Mundal, Else: Sagalitteraturen: Haugen, Odd Einar. Fagbokforlaget 2004.
- Mundal, Else og Steinsland, Gro: Kvinner og medisinsk magi.” Stockholm 1989.
- Nesheim, Asbjørn: Samene og deres kultur. Tanum-Norli. Oslo 1979.
- Norges kulturhistorie (NKH): Vår fjerne fortid. H Aschehough & Co 1983.
- Næss, Hans Eyvind: Med bål og brann. Universitetsforlaget 1984.
- Olavson, Torstein: Borgartingsloven. Solberg boktrykkeri 1914.
- Olavson, Torstein: Eidsivatingsloven. Solberg trykkeri 1914.
- Olsen, Olaf: Hørg, Hof og kirke. København 1966.

- Pentikainen, Juha: Child Abandonment as an indicator of Christianization in the Nordic Countries. *Koteva. Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 1990, Vol.13, s.72-91
- Rindal, Magnus: *Misjon og teologi. Middelaldersenteret*. 1996.
- Robberstad, Knut: *Gulatinglovi. Det Norske Samlaget Oslo* 1981.
- Russell, James C: *The Germanization of early Medieval Christianity. Oxford University Press. New York* 1994
- Selberg, Kjersti: *Rettshistoriske studier nr.25. Institutt for offentlig retts skriftserie nr.3*. 2013
- Sigurðsson, Jon Vidar: *Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island under fristatsperioden. Innlegg holdt på seminar* 1991.
- Sigurdsson, Jon Vidar: *Kristninga i Norden 750-1200. Det norske samlaget. Oslo* 2003
- Steinsland, Gro: *Norrøn mytologi. Myter, riter, samfunn. Pax forlag. Oslo* 2005
- Islandske ættesagaer under redaksjon av Hallvard Lie. Bind IV. Forlagt av H. Aschehough og CO. (W. Nygaard). Oslo* 1954. *Gisles Saga 253-317, Sagaen om Hønsa-Tore 347-375.*
- Norges kongesagaer bind 1-2. Språklig bearbeidet av Hansen, Kjeld Willy, Larsen, John og Vaa, Dyre. Libri Arte* 1995.
- Soga om Laksdølane: Norrøne bokverk 3. Det Norske samlaget. Oslo* 1979.
- Soga om Håkon den Gode: Utdrag frå Snorre Sturlasson-Kongesoger. Det Norske Samlaget. Oslo* 1979
- Steinsland, Gro og Vogt, Kari: *Norges kulturhistorie bind 1. Den Gamle tro. Aschehoug. Oslo* 1979.
- Svenberg, Emanuel: *Adam av Bremen; historien om hamburgstiftet och dess biskopar. Stockholm* 1984.
- Taranger, Absalon: *Den Angelsaksiske kirkes innflytelse på den norske. Kristiania* 1890.
- Taranger, Absalon: *De Norske Folkelovbøker før 1263. Tidsskrift for rettsvitenskap. Ny rekke V* 1926.
- Taranger, Absalon: *De Norske Folkelovbøker før 1263. Fortsettelse fra T.f.R. 1926. Tidsskrift for rettsvitenskap. Ny rekke VII* 1928.
- Varde Løve, Gunn Cathrine: *Religionsskiftet i samspill med de politiske maktforholdene i Norge. En historiografisk undersøkelse. Kults skriftsserie nr.72*
- Vatndæla saga. Reykjavik* 1938.

